

TURÓCZI KÁROLY

Az Imrédy-kormány kísérletei 1938 nyarán a reakciós nemzeti egység megteremtésére*

Az 1938 májusában — a szélsőségek, mindenekelött a „radikális” szélső-jobboldali tendenciákkal szembeni eltökéltség és határozottság jegyében — hatalomra lépő Imrédy-kormány ténykedésének első — másfél-kéthónapos — időszakát alapvetően a törvényhozói munka (a „rendtörvények” s az azokkal párhuzamosan megalkotott „nagy törvények”) jellemezte. E törvényhozói munka — kihatásaiban és következményeiben — nemcsak időlegesen és részterületeken ható, hanem nagyrészt a magyar ellenforradalmi rendszer egész belső berendezkedését is érintő, távlataiban pedig az ország sorsát alapvetően befolyásoló kormányténykedés jellegével bírt. Ebből fakadóan az I. Imrédy-kabinet törvényhozó munkájának első sorozata visszavonhatatlanul rányomta bélyegét a magyar belpolitika alakulására és továbbfejlődésére.

Az Imrédy-kormány ezen első törvényhozási ciklusának s rajta keresztül a kormány egész tevékenységének általános és fő jellegzetessége az volt, hogy az uralkodó „európai korszellemhez” igazodva, előkészítse a magyar ellenforradalmi rendszer „megújódását”. Ennek valóraváltását a magyar uralkodó osztályok egésze óhajtotta, de rétegérdekeiknek megfelelően az egyes kategóriák egymástól nemcsak ütemében, hanem tartalmában és formájában is eltérő — bár egymásnak korántsem szögesen ellentmondó — módon értelmezte és igényelte.

E „megújódás” általánosan körvonalazott tartalmi lényege volt: az addigi Magyarországnál egy még jobboldalibb, de keresztény és nemzeti alapon szervezett, centralisztikusabb és dinamikusabban funkcionáló állami-politikai rendszer kiépítése; a korábbinál egy „szociálisabb” jellegű társadalmi-gazdasági berendezkedés létrehozása, amelynek anyagi bázisát a kibontakozóban levő háborús készülődés folytán, mesterségesen előidézett gazdasági konjunktúra képezte volna; ideológiai téren pedig a keresztény, nemzeti és irredenta eszmék mellett, bizonyos evolúciós jelszavak hangoztatása s az antiszemitizmus fokozása volt — a ténylegesen fennálló társadalmi-gazdasági problémák leplezése érdekében; külpolitikai téren pedig a területi revízió, az „új honfoglalás” előkészítése és megkezdése, perspektívájában pedig a „történelmi” Magyarország helyreállítása volt a cél.

A magyar uralkodó osztályoknak ezeket az általánosan szélsőjobbírányú törekvéseit tükrözte Imrédy kormányprogramja is, amely éppen a maga sokszínűségével és programpontjainak látszólagos ellentmondásaival juttatta kifejezésre mindazokat a — rétegérdekekben mutatkozó — differenciákat, amelyek a magyar uralkodó osztályokon belül az alapvető és általánosan osztályérdekeken túlmenően megvoltak és hatottak. Imrédy és kabinetje, amikor programját megalkotta, voltaképpen — kormányprogramjának sokszínűségével — ezeket a rétegérdekeket próbálta többé-kevésbé közös nevezőre hozni az „egyetemes” nemzeti

* Részlet a szerző „Az Imrédy-kormány belpolitikája” c. monográfiájából.

célok és törekvések, a magyar „megújulás” valóráváltása érdekében. Ezeket a magasabb és távolabbi nemzeti célokat és szempontokat Imrédy és kabinetje igyekezett is nagy határozottsággal és következetességgel érvényesíteni gyakorlati politikája során. Hasonlóképpen a magyar uralkodó osztályok egésze is, de csak annak megfelelően, hogy saját politikai meggyőződésükből fakadóan hogyan fogták fel és értelmezték az „egyetemes nemzeti érdekeket”, illetve annak védelmezését. Azaz, annak megfelelően, hogy a magyar uralkodó osztályok egészének jobboldali politikai vonalán belül hová tartoztak, vagy legalábbis melyikhez álltak közelebb politikai felfogásukat tekintve az egyes politikai csoportok, — a „méréskelten” jobboldali „alkotmányos”-ellenforradalmi erőkhöz, avagy pedig a nyíltan szélsőjobboldali törekvéseket képviselő keresztény „történelmi” középosztályhoz.

Imrédy, aki már miniszterelnöki kinevezésekor, sőt már azt megelőzően is számos vonatkozásban túlhaladta hatalomrajuttatóinak, az „alkotmányos”-ellenforradalmi erőnek jobboldaliságát, s mind erősebben közelített a nyíltan szélsőjobboldali törekvéseket hirdető keresztény „történelmi” középosztály felé, azon belül is mindenekelőtt a keresztény közép- és újbuzsoá rétegekhez, természetesen, hogy már kormányelnöki tevékenységének első időszakában is — ha nem is minden területen, de számos kérdésben — gyorsabban és messzebbre akart eljutni az „uralkodó európai korszellemnek” megfelelő „modern” állami és politikai berendezkedés létrehozása területén, mint ahogyan azt hatalomrajuttatói elképzeltek és kívántak. Ezek a nézetkülönbségek, azaz a politikai és gazdasági főhatalmat kézbentartó félliberális-konzervatív uralkodó körök, valamint Imrédy és kabinetje egyenlő tagjának szélsőjobboldali politikai szemléletében mutatkozó differens elemek és törekvések kerültek tulajdonképpen időnként felszínre és egymással — enyhébb vagy élesebb formában — összeütközésbe akkor, amikor 1938 májusában és júniusában a törvényhozás vitái során a liberális polgári és a szociáldemokrata ellenzék mellett egyes kormánypárti képviselők és felsőházi tagok is élesebb vagy kevésbé éles bírálattal illették az Imrédy-kormány által beterjesztett, vagy elődjétől átvett és képviselt törvényjavaslatok egyes részeit, vagy a kormány bizonyos esetekben alkalmazott eljárási módszerét, — akár a törvényhozás, akár a gyakorlati politika területén.

A kormánypárton belüli félliberális-konzervatív erő jobboldalisága és az Imrédy-kormány által képviselt jobboldali politika között kezdetben megmutatkozott — viszonylag enyhébb — nézetkülönbségek, amelyek főleg az első zsidótörvényjavaslat, de még a győri-program, valamint a költségvetési javaslat vitája alkalmával is időnként felmerültek, arról tanúskodtak, hogy — a jobboldali politikában „túl előreszaladt” és veszélyessé vált Darányi-kormány menesztése után — az új kabinet belpolitikai vonalában sem egyszerűen formálisak, hanem tudatosak azok az erősen szélsőjobbírányú tendenciák, amelyeket Imrédy elődjétől „örökségként” átvett és programjába iktatott. Ezek „átöröklődése” pedig, ha önmagában még nem is jelentett közvetlen veszélyt a félliberális-konzervatív erő belpolitikai koncepciójának — a „méréskelten” való további jobbrahaladásnak — érvényesítésére, mégis azt tükrözték, hogy Imrédy, minden liberális múltja ellenére is, már ekkor előtte járt hívei jobboldaliságának.

Ennek a ténynek felismerése egyes kormánypárti félliberális-konzervatív politikusok részéről, bár még nem jelentette a kormányba és Imrédybe vetett bizalmuk megingását, mégis a kormány által beterjesztett, illetve képviselt javaslatokkal kapcsolatban időnként kifejezésre juttatott aggályaik már tanújelét adták annak, hogy a kormány jövőbeni politikai vonalát illetően e politikai

erők részéről, az általános bizalom mellett, már a nem egészen feltétlen bizalmat tükröző várakozás tényezői is felbukkantak. Más oldalról viszont, ahogyan a kormánypárt szélsőjobbszárnya fogadta Imrédy törvényjavaslatait — bár bizalmatlansága még nem oszlott el teljesen a liberális múltú politikussal szemben —, ugyancsak a jóhiszemű várakozás álláspontjára való helyezkedés előjele volt ezen politikai erők részéről, — természetesen más megfontolásokból fakadóan, mint azt a kormánypárti félliberalis-konzervatív erők tették.

Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy az Imrédy-kormány első másfél-kéthónapos működésének mérlege abban összegezhető, hogy a kormány — lényegében kompromisszumos összetételének és programja sokszínűségének megfelelően — ezen időszakban folytatott tevékenységével egy viszonylagos belső egyensúlyi állapotot alakított ki a kormánypárton és az uralkodó osztályokon belüli különböző színezetű jobboldali és szélsőjobboldali politikai erők között — a kormányhoz való viszonyukban. Ez az adott helyzetben kedvező lehetőséget biztosított az Imrédy-kormány számára, hogy további terveit, célkitűzéseit illetően az uralkodó osztályok nagyobb részének jóindulatú várakozására számíthasson, s így az elkövetkező hónapokban viszonylag nyugodt körülmények között dolgozhassa ki és vihessen a törvényhozás elé mindazokat az újabb javaslatokat, amelyek már szinte leplezetlenül tükrözték Imrédy szélsőjobboldali politikai koncepciójának lényegét, s helppolitikai törekvései főbb tendenciáját. Ebben a vonatkozásban új szakasz kiindulópontjának tekinthető Imrédy 1938. június 26-i debreceni beszéde.

*

Az Imrédy-kormány szélsőjobbirányú politikájának, s azzal összefüggésben törvényhozói munkájának lényegében egy újabb fázisa vette kezdetét — vagy legalábbis volt kibontakozóban — 1938 júniusának utolsó napjaiban, amikor a „nagy törvények” megalkotásának törvényhozási ciklusa az 1938/39. évi állami költségvetési terv elfogadásával tulajdonképpen lezárult, s Imrédy Béla miniszterelnök június 26-án a debreceni gazdanapon első alkalommal szólt — kinevezését követő rádióbeszédétől eltekintve — a nagy nyilvánosság előtt az ország lakosságához. A NEP szervezésében megrendezett gazdanagygyűlés belpolitikai jelentőségét a kormány azzal is külön ki kívánta hangsúlyozni, hogy a miniszterelnököt Debrecenbe elkísérte Sztranyavszky földművelésügyi, Hóman tárca nélküli, Rátz honvédelmi és Mikecz igazságügyminiszter is.

Imrédynek a tiszántúli gazdatársadalom előtt tartott beszédét az ún. keresztény-nemzeti jobboldali politika eszméi hatották át. A debreceni nagygyűlés megrendezésének és Imrédy ott elhangzott beszédének alapvető célja a magyar uralkodó osztályok agresszív külpolitikai terveinek előkészítését és megvalósítását szolgáló reakciós nemzeti egység megteremtése volt.¹ Ebbe a kereszt-

¹ A nemzeti közszellem kialakítására, a reakciós nemzeti egység megteremtésére irányuló törekvés nem volt új jelenség és új irányzat a magyar ellenforradalmi rendszerben. Ez a tendencia korábban is — csaknem kezdettől — érvényesült a magyar uralkodó osztályok belpolitikai célkitűzésében. Újnak csupán annyiban volt tekinthető, amennyiben a harmincas évek derekától ez a törekvés — az agresszív külpolitikai célkitűzések előtérbe kerülése és nyíltabbá válása folytán — még sürgetőbbben és még jobboldalibb színezetben jelentkezett, mint korábban, mind elveit, mind pedig módszerét tekintve. „Nálunk Gömbös Gyula kormányprogramjában jutott először kifejezésre ez a korszerű törekvés” (O. L. MT-iratok, 97. cs., 27. pont. Hóman Bálint tárca nélküli miniszter 1938. júl. 11-i felszólalásából).

tény-nemzeti jobboldali politikán alapuló reakciós nemzeti egységbe kívánta Imrédy és a kormány bevonni, illetve e gondolat számára megnyerni nemcsak a Tiszántúlt, hanem az egész ország parasztságát, — mint a legnagyobb tömeget. S amikor Imrédy e beszédében ismét kihangsúlyozta kormánya eltökéltségét, határozott fellépését a szélsőséges irányzatokkal szemben, akkor abban — mindenekelőtt — kabinetjének a reakciós nemzeti egység megteremtésére irányuló szándéka és törekvése jutott kifejezésre.

Debreceni beszédében — bevezetőként — Imrédy, Gömbös és Darányi „érdemeit” méltatva, arról szólt, hogy elődei és a NEP irányításával „új korszak nyílt a magyar alkotmány fejlődésében s kezdetét vette egy népi-szociális politika megvalósítása”.² Gömbös és a Darányi-kormány legfőbb érdemként emelte ki Imrédy az ország pénzügyi és gazdasági helyzetének konszolidálását, amelynek mostani elismerése végeredményben — közvetett formában — akkori saját munkájának méltatását is jelentette. Ismételten állást foglalt kormánya nevében a keresztény-nemzeti jobboldali politika következetes megvalósítása mellett, s ugyanakkor élesen kikelt a jobboldali túlzók, a „ködfejlesztők” ellen.

Imrédy óva intette a Tiszántúlt — szerinte — „született jobboldali” keresztény magyarjait a szélsőjobboldali álpróféták túlzó ígérgetéseitől. „Vigyázzatok a túlzókra — mintegy »jóindulatúlag« figyelmeztetve hallgatóságát —. Nagy eszméket sohasem az ellenség tett tönkre, hanem saját túlzásai.”³ Ugyanakkor a nyilas-hungarista mozgalom megváltozott taktikájára célozva mondta a nyilasokról: „Az a tábor, amely most az alkotmányosság szelid húrjait pengeti, még nemrégiben a diktatúra dicséretét zengte.”⁴ A szélsőjobboldali „radikálisok” figyelmeztetésére, de egyben a kormányt támogató politikai erők újbóli megnyugtatóására ismételte meg Imrédy kormányának — programnyilatkozatában is többször hangsúlyozott — azt az eltökéltségét, hogy „nem tűr” meg semmiféle „szélsőséges túlzást” sem jobbról, sem balról.

Imrédy tehát Debrecenben is, amikor és ahogyan támadta a nyilasokat túlzásaikért, végeredményben nem liberális politikai felfogásból eredően tette azt, hanem szélsőjobbirányba mutató politikai felfogásának védelmében. S nem utolsósorban — az előbbivel szoros összefüggésben — azért, mert a nyilasok szélsőséges magatartásukkal nehezítették, sőt egyenesen veszélyeztették a reakciós nemzeti egység gondolatának valórváltását. Éppen ezért, amiatt kritizálta és támadta őket elsősorban, mert „túlzásaikkal” kárt okoznak a jobboldali mozgalomnak, tönkreteszik a „nagy eszméket”. Imrédynek ezek a szavai ismételten meggyőzően bizonyították politikai hitvallásának valódi tartalmát, — s még ez időszakban is sokak által vélt, vagy félreismert liberalizmusának túlhaladottságát.

Imrédy beszéde további részében a kormány hathetes működésének eredményeit ismertette, s külön kiemelte a győri program beindításával kapcsolatban addig foganatosított intézkedéseket (mindenekelőtt a már 10 millió pengőt meghaladó addigi hadüpari megrendeléseket), valamint az első zsidótörvény végrehajtási utasításának egy hónapon belül történt kibocsátását. Ezt követően Imrédy kormánya további terveit vázolta fel fő vonalaiban — amelynek előkészítése folyamatban volt —, amelyet kormánya „őszi munkaprogramjaként” említett beszédében. A tervbevett intézkedések közül említést tett mindenek-

² Függetlenség, 1938. jún. 28.

³ Uo.

⁴ Uo.

előtt a földbirtokpolitika ütemének meggyorsításáról és a kisemberek helyzetének könnyítését célzó adóreform tervéről. Beszért továbbá a keresztény nemzeti jobboldali politika jegyében megvalósításra kerülő kamararendszer kiépítéséről, a családi bérrendszer bevezetéséről, valamint az ún. „szabadidő mozgalom” megszervezéséről a munkások körében és az állami munkaközvetítés megvalósulásáról — mondván, hogy „... ezt nem lehet idegen kezekben hagyni”.⁵ Befejezőként Imrédy a népi-nemzeti politika és a szociális gondolat jegyében szólította egy-ségre s kormánya politikájának támogatására az ország népét, — nem mulasztva el hangsúlyozni ugyanakkor most sem a tekintély és szabadság elve „ésszerű” összeegyeztetésének szükségességét.

Imrédy debreceni beszéde — amelyben csak nagy általánosságban vázolta a kormány terveit — nem volt új programadás, mégis a kormánypolitika egy újabb fázisának volt a kiindulópontja annyiban, amennyiben most nem a törvényhozáshoz, hanem a nagy nyilvánossághoz, a közvéleményhez szólt elsősorban a reakciós nemzeti egység megteremtése érdekében. Emellett a kormánypolitika újabb fázisának kiindulópontját jelentette Imrédy tiszántúli beszéde azért is, mert egy — ugyancsak a reakciós nemzeti egység és célok szolgálatában álló — az őszi folyamán napirendre kerülő széleskörű akcióprogram előkészítésének bejelentését tartalmazta. Jóllehet anélkül, hogy a tervbevett intézkedések méreteit s várható politikai, gazdasági és szociális kihatásait közelebbről meghatározta volna. Csupán annyit jegyzett meg Imrédy — meglehetősen mégis sokatmondóan —, hogy „az őszi munkaprogram bőséges lehetőséget nyújt majd a törvényhozásnak és a közvéleménynek a hozzászólásra és a kritikára”.⁶ A miniszterelnöknek ez a rövid megjegyzése — kormánya őszi terveinek várható fogadtatásával kapcsolatban — lényegében burkolt utalás volt arra, hogy a kormány addigi politikájához viszonyítva számottevő új dolog is várható, amely alapul szolgál majd mind a törvényhozás, mind pedig a közvélemény körében a véleménynyilvánításra, vagy éppenséggel a kritikára.

A Népszava Imrédy debreceni beszédét kommentálva arról írt, hogy „a válság sokkal mélyebb, a bizonytalanság sokkal nagyobb, a problémák sokkal bonyolultabbak, semhogy a beszédek elégségesek volnának”.⁷ A Népszava mindenekelőtt azért bírálta Imrédyt, hogy beszédében csak nagy általánosságokban, vagy alig érintette a munkásság és a parasztság millióit foglalkoztató nagy problémákat, a munkalehetőség, a föld, a nehéz megélhetés kérdéseit, — amelyek egyikére sem adott megnyugtató választ. Bővelkedett viszont a beszéd a „magasztos eszmék”, a „nagy nemzeti célok” hangoztatásának filozofikus eszme-futtatásaiban. „... az éhező tömegek számára a legmagasabb eszmény és a legszebb filozófia is értelmetlenséggé torzul — írta a Népszava Imrédy fenti kijelentésével kapcsolatban. — A kormányelnök kenyérteremtő filozófiát műveljen! Ezzel szolgálja legjobban az ország népének és a nemzeti közösség érdekeit.”⁸

A Népszava e kritikai megjegyzések mellett is, összességében pozitíven értékelt Imrédy „őszi munkaprogramját” s a benne foglalt általános célkitűzéseket. Mindemellett mégis bizonyos aggodalmaskodás jutott kifejezésre hangjában — az Imrédy-kabinet másfélhónapos működésének tapasztalatai alapján — akkor, amikor a kormánypolitika további vonalát és Imrédy őszinteségét illetően

⁵ Népszava, 1938. jún. 28.

⁶ Függetlenség, 1938. jún. 28.

⁷ Népszava, 1938. jún. 28.

⁸ Uo.

olyan alternatívában vetette fel Imrédy debreceni bejelentéseit, hogy „csak az a kérdés. . . a miniszterelnök ezt a programot hogyan és mennyiben akarja, vagy tudja megvalósítani”.⁹

A szociáldemokrata párthoz hasonló impressziók hatása alatt nyilatkoztak a liberális polgári ellenzéki pártok is Imrédy debreceni beszédéről. Mindenekelőtt a tervezett kormányintézkedések konkrétabb körülhatároltságának hiányát kifogásolták, — főleg a milliokat érintő földbirtokpolitikai és a szociálpolitikai elgondolásokat illetően. Megnyugvással vették viszont tudomásul Imrédy ismételt határozott állásfoglalását a nyilasok túlkapásaival szemben. „. . . Úgy látszott, mintha valóban egy konszolidációs irány felé mennénk, legalább az állami rend szempontjából. Emlékszem arra, hogy a vádlott a Tiszántúlon beszédet mondott, amelyben élesen kikelt a ködfejlesztők ellen és szem melláthatólag a szélsőjobboldali izgatással szemben foglalt állást.”¹⁰

Eckhardt Tibor a kisgazdapárt nevében úgy nyilatkozott Kaposvárott — már a debreceni gazdanagygyűlés napján — a kormány addigi és jövőbeni várható politikájáról, hogy az előző kabinethez viszonyítva „. . . a bizalmatlanság kétségkívül csökkent a gazdatársadalom körében és a miniszterelnök személye felé bizonyos fokú bizalom és várakozás nyilatkozik meg”.¹¹ Ez a bizalom és várakozás azonban korántsem volt teljes és nyugodt a kormánypolitika iránt — főleg a parasztság alsó és középrétegeiben —, mivel a kormány a parasztság millióit érintő földbirtokpolitika kérdésében addig alig ment túl az általános szolamok hangoztatásán. A parasztság körében az emiatt felmerült aggályoknak Eckhardt is kénytelen volt élesebben hangot adni, — pártja szegény- és kisparaszti tömegeinek hangulati nyomásának hatására.¹²

Az Imrédy-kormányt — és még korábban Gömböst sem —, amikor a földbirtokpolitikai és szociálpolitikai kérdések „rendezését”, az azokkal való intenzívebb foglalkozást programjába iktatta, nem a nincstelenek és szegényparasztok és a munkanélküliek sújtotta s nehéz körülmények között élő munkástömegek sorsa iránti megnövekedett lojalitása és segíteni akarása vezette elsősorban, hanem az uralkodó osztályok érdekeinek védelme, s agresszív külpolitikai szándékai előkészítésének jól átgondolt és megfontolt terve. Ez utóbbiakkal összefüggésben pedig — egy esetleges társadalmi forradalom elkerülésén túl — legfőbbképpen a háborús előkészületek erőteljes fokozása ösztönözte Imrédyt és az uralkodó osztályokat — kisebb vagy nagyobb mértékben, főleg a 30-as évek közepétől — e problémákkal való behatóbb foglalkozásra. A felfegyverzés, a hadseregfejlesztés — mint elsődleges feladat — mellett ugyanis számba kellett venniök egy adott háború esetén a hadsereg és a gazdaság felkészítésén túl — ami nemcsak természetes, hanem felettébb szükséges is volt — az ország lakosságának a hangulatát és „megfelelő” irányba kellett azt terelniök. Azaz „. . . mivel totális háborúval

⁹ Uo.

¹⁰ BM. Nb. 1. do. 227. old. (Rassay Károly liberális ellenzéki pártvezér népbíróági tanúvallomásából.)

¹¹ Magyarország Évkönyve. 1938 (19. 1.).

¹² A Kisgazdapárt 1938. jún. 26-án Kaposvárott szervezett gazdaggyűlést, ahol a párt vezére, Eckhardt Tibor mondott beszédet — Imrédy debreceni beszédével csaknem egyidejűleg. Eckhardt beszédének középpontjában a kormány földbirtokpolitikájának bírálata állott, s hat pontban ismertette pártja követeléseit a földbirtokpolitika rendezésének kérdésében. Követelte többek között a hitbizományok megszüntetését s az egyházi birtokok örök bérletek formájában a kisemberek kezébe való juttatását, a bankok és részvénytársaságok földbirtokainak kisajátítását, házhely- és kertakció megindítását, valamint demokratikus adópolitika megvalósítását. (Népszava, 1938. jún. 28.; Magyarország Évkönyve. 1938. 19—20. 1.)

kell számolni — írta Kozma —, a népet és a közéletet totálisan fel kell készítenünk az elkövetkezendő háborúra”.¹³ Annál is inkább — folytatta logikai érvelését Kozma —, mert „a háború a nemzetek történelmi órája és a legnagyobb leleplező. Elsöpör minden önáltatást, felfokozva mutat be minden hibát és kíméletlen az igazságok megállapításában. A háború idővel érezhetővé tesz és fel is szabadít minden, a nemzet békeéletének felszíne alatt lappangó komponenst és erőt.”¹⁴

Kozmának ezek a — nagyon is igaz, de ugyanakkor a kormánypolitika valódi mozgató rugóit feltáró, önleleplező — megállapításai világosan mutattak rá arra, hogy amikor Imrédy és kabinetje — úgyszintén elődei és ő maga is azokkal egyetemben — a háborús készülődés, de főleg annak meggyorsításával egyidejűleg a belső szociális feszültség enyhítésére, a „szociális béke” megteremtésére törekedett, akkor tulajdonképpen egy elkövetkezendő hadviselés mindenoldalú előkészítésének gondolata vezette. Ennek, az uralkodó osztályok agresszív külpolitikai terveit célzó mindenoldalú előkészítésnek képezte szerves részét, pontosabban a legfőbb belpolitikai alapját a reakciós nemzeti egység megteremtése, az „erkölcsében is szilárd” hátszország megteremtése. Ennek kialakítására irányuló törekvésében Imrédy kormánya semmiképpen sem nélkülözhetette, vagy mellőzhette az elnyomott és kizsákmányolt milliók hangulatát, illetve alakulását, s a lehetőség szerinti legkedvezőbb hangulati változás elérését azok körében. Érthető tehát, hogy e mindenoldalú előkészítés során Imrédy—teljes okkal — fokozott figyelmet szentelt a szociálpolitikai és az ország agrárjellegénél fogva a földbirtokpolitikai problémák „rendezésének”. Legalábbis abban a formában, hogy ezekben a lakosság nagy többségét érintő s a közhangulatot alapvetően befolyásoló kérdésekben a kormány diktálhassa az üzenet. És semmiképpen sem a kormánnyal szembenálló nyilas-hungarista szélsőséges irányzatok, — amelyek bár ugyancsak hangzatos nemzeti jelszavakkal, de túlzó ígéréteikkel nem egybeftogták, hanem megosztották a nemzeti erőket.

Az Imrédy-kormány — akárcsak Kozma és az uralkodó osztályok jórésze — abból a szemszögből vizsgálta és próbált a maga módján foglalkozni a súlyos szociálpolitikai problémákkal, hogy „. . . a jövő háborújában az egész nép háborút viselő faktor”¹⁵ lesz. Ebből következően: „A háború belpolitikai stratégiai előkészítése a primőr politikai kérdések jó megoldása. Ilyenek belső vonatkozásban például a nemzetiségi, de főleg a szociális kérdések. . . Háború szempontjából az ország szociális struktúrája a legnagyobb jelentőségű.”¹⁶ Nem véletlen és nem is érdektelen törekvés volt tehát sem Imrédy, sem a kormány tagjai részéről, hogy a győri programmal kapcsolatos minden megnyilatkozásukban a hadseregfejlesztés mellett a szociális körülmények javítását, azaz a munkásság élet- és munkafeltételeinek „könnyítését”, valamint a falu népet érintő szociálpolitikai és föld-

¹³ O. L. Kozma iratok. 39. cs. (*Kozma Miklós: Gondolatok a háborúról.* Bpest. 1938, az Országos Nemzeti Klub kiadványai. 16. sz. füzet. — A továbbiakban: *Kozma Miklós: i. m.*)

¹⁴ Uo. 39. cs.

¹⁵ Uo. 39. cs.

¹⁶ Uo. 39. cs. Később, a háború alatt — közvetlenül a 2. magyar hadsereg frontra küldését megelőzően — Kozmához hasonló szellemben nyilatkozott konkrétan a munkásságot érintő és magatartását befolyásoló szociálpolitika szerepéről és jelentőségéről az akkor iparügyi miniszter is egyik cikkében, amikor leplezetlenül arról írt, hogy „a békeidők ipari szociálpolitikája . . . a honvédelmet is szolgálja. Háborúban tűnik ki, mennyivel előnyösebb annak az országnak a helyzete, amely az egészséges szervezetű és lelkiületű (azaz: az uralkodó osztályokat kiszolgáló — T. K.) „munkásoknak nagyobb tömegével dicsekedhetik”. (Honi Ipar, 1942. ápr. 1. — Idézi még: *Berend T. Iván — Ránki György: Magyarország gyáripara a 2. világháború előtt és a háború időszakában [1933—1944].* 205. 1.)

birtokpolitikai problémák „rendezését” határozták meg és emelték ki a program másik „alapvető” céljaként. A kormánynak ezzel a meg gondolásával és célkitűzésével állott szoros összefüggésben Imrédynek Debrecenben a tiszántúli gazdatársadalom előtt mondott beszédének azon része is, amelyben — bár nagy általánosságban — a kormány földbirtokpolitikája ütemének meggyorsítását ígérte.¹⁷

Hogy Imrédy és a kormány mit értett a földbirtokpolitika ütemének „meggyorsításán” s általában az alsóbb néprétegeket érintő „mélyreható” szociális reformokon, az nagyon is világosan kitűnt a kormány egyes tagjainak és a kormánypárt egyik-másik vezető személyiségének különböző megnyilatkozásaiból. Ezekben a megnyilatkozásokban — kimondva, vagy kimondatlanul is — alapvetően két szempont dominált, amit Tasnádi Nagy András, a NEP országos elnöke 1938. június 30-án Barcsón mondott beszédében — amelyben élesen bírálta Eckhardtot, mert az kaposvári beszédében a hitbizonyok azonnali felszámolását követelte — úgy fogalmazott meg, hogy „a két évvel ezelőtt hozott hitbizományi törvény alkalmas arra, hogy a földbirtokpolitika zökkenőmentesen, pénzügyileg megalapozva menjen végbe. Az azonnali gyökeres intézkedés csak gazdasági zavarokat okozna. Az 1936-os hitbizományi törvény végrehajtása ugyanakkor biztosítja azt, hogy pár évtized alatt Magyarországon fokozatosan megszűnjene a nagy mezőgazdasági hitbizományok.”¹⁸ Hasonló szellemben nyilatkozott a kormány földbirtokpolitikájának üteméről Sztranyavszki Sándor földművelésügyi miniszter is, amikor a törvényhozásban a következő kijelentést tette: „... Bár az előbbi két törvény (a Gömbös-kormány idején megalkotott telepítési és hitbizományi törvény — T. K.) lassú ütemet diktál a földbirtokpolitikában, ugyanakkor az élet megköveteli e téren, hogy mértéket tudjunk tartani. . .”¹⁹ „Mindaddig, amíg a meglévő telepítési és hitbizományi reform lehetőségei kellőképpen kihasználva nincsenek, további lépést tenni nem lenne indokolt.”²⁰

Végeredményben tehát az Imrédy által beígért földbirtokpolitika ütemének „meggyorsítása” jóformán nem volt több pusztá ígéretnél. A kormány egyes tagjai és személy szerint Imrédy, ha még óhajtotta is a paraszti közhangulat nagyonis szükséges javítása érdekében a földbirtokpolitika ütemének bizonyos mérvű gyorsítását, nem mert — legalábbis egyelőre — határozottabban szembehelyezkedni a magyar arisztokrácia, a nagybirtokosság eme mélységesen reakciós,

¹⁷ Az egészségtelen földbirtokviszonyok káros kihatásait — egy adott háború esetén — a kormány és az uralkodó osztályok olyan szempontból is mérlegelték, hogy az ellenséges propaganda milyen mértékben képes azt a maga javára fordítani. Következtetésük nagyon is reális volt, de a megfelelő konzekvenciák levonása már nem történhetett meg részükről, mivel az, illetve az azzal kapcsolatos intézkedések megtétele — egy széleskörű demokratikus földreform végrehajtása — súlyosan érintette volna a magyar nagy- és középbirtokos osztály alapvető osztályérdekeit. Következésképpen felemás megoldásokkal, „mértéktartó birtokrendezési” ígérgetésekkel és apróbb szociális juttatásokkal próbálták a parasztság közhangulatát a maguk oldalára fordítani, s ezáltal egy adott háború esetén az ellenség nagyon is célbataláló és veszélyesnek ígérkező propagandaakcióját ezen a téren kivédeni. „A mohácsi vész előtt — írta Kozma említett munkájában e problémával kapcsolatosan — Burgio pápai núcuis egyik, a pápának küldött jelentésében azt írja, hogy ha a török jön, könnyen megtörténhetik, hogy földet ígér a parasztnak, amire az rögtön az urak ellen fordul és megbontja az ország ellenállását. A mai helyzet az, hogy mindenkit nem lehet földhöz juttatni, de bizonyos, hogy a magyarországi földelosztás a jövő háborújában ellenünk a legerősebb propagandafegyver lesz” (O. L. Kozma iratok, 39. cs.).

¹⁸ Függetlenség, 1938. júl. 1.

¹⁹ Függetlenség, 1938. jún. 10. (Sztranyavszky földművelésügyi miniszter jún. 9-i parlamenti beszédéből.)

²⁰ Függetlenség, 1938. jún. 28. (Sztranyavszky földművelésügyi miniszter jún. 27-i felsőházi felszólalásából.)

félfeudális rétegerdekeivel. Nem, mert a magyar nagybirtokos osztály nem volt hajlandó olyan engedményekre rászánni magát a földbirtokpolitikai kérdések „rendezése” terén, amelyek viszonylag rövid időn belül érzékelhető mértékben javíthattak volna a parasztság közhangulatán. Nem voltak hajlandók — bár a nagytőke mellett elsősorban a nagybirtok volt érdekelve a reakciós kül- és belpolitikai célokat szolgáló fasiszta jellegű nemzeti egység létrehozásában s az abban nélkülözhetetlen elemként jelentkező paraszti közhangulat megjavításában —, mert attól tartottak, hogy valamelyest is számottevő földhözjuttatása a földéhes parasztságnak nem hogy csökkentené, hanem még továbbnövelné annak igényeit és nagybirtokellenes hangulatát. Ezért hivatkoztak a „kellő anyagi megalapozottság” hiányára, és hangoztatták a „mértéktartás” szükségességét a földbirtokpolitikai „reformok” kérdésében.

A „kellő anyagi megalapozottság” és a „mértékletesség” szükségességének hangsúlyozása a kormány földbirtokpolitikájában gyakorlatilag annyit jelentett, hogy több évtizeden át alig 40 000 kataszteri holdat kitevő földbirtokterület magas megváltási áron történő szétosztását irányozta elő hosszútávon anélkül, hogy az egészségtelen birtokviszonyokon valamit is változtatott volna, s a legcsekélyebb mértékben is enyhítette volna a paraszti milliók jogos földéhségét. Így a kormány földbirtokpolitikája s egyéb más szociálpolitikai ígéretei a falvak lakossága felé, lényegében nem volt több pusztá illúziókeltésnél, amely ha átmenetileg szült is némi megnyugvást és várakozást a kormány politikája iránt, alapvetően nem hozott — mint ahogy nem is hozhatott — megnyugvást a kormányzat számára mind aggasztóbbá váló paraszti közhangulatban.

A parasztságnak ezt — a kormány ígéretei nyomán s ugyanakkor tényleges helyzetének rosszabbodása folytán — az 1938 nyarán kialakult ellentmondásos, de alaprendelésében tovább rosszabbodó közhangulatát jól tükrözték az egyes területi mezőgazdasági kamarák szokásos havi jelentései is, — főleg a nyár végét megelőző időszakban, amikor még nem éreztethette viszonylag kedvező hatását a parasztság s általában a lakosság körében az 1938-as gazdasági év gazdag mezőgazdasági termése. A Duna—Tisza közti Mezőgazdasági Kamara június 5-i jelentése többek között arról számolt be az Országos Mezőgazdasági Kamarának, hogy területén a gazdák pénzügyi viszonyai az elmúlt hónap folyamán kedvezőtlenül alakultak s különösen nagy a pénztelenség a párhordas gazdáknál. „Nagy a pénzkereslet, a kínálat gyenge, forgalom nincs, a gazda már mindent eladott — hangzott a jelentés. Általános a panasz az új adókövetés ellen, amely a múlt évinél magasabb. Az állatárak lanyhulásával az adóhátralékok növekednek, a gazda csak aratás után tud fizetni.”²¹ Ugyancsak a Duna—Tisza közti Mezőgazdasági Kamara egy hónappal későbbi (július 5-i) jelentése már a parasztság viszonylag javuló, vagy legalábbis egyelőre várakozó álláspontú hangulatáról informálta felettes szervét, amikor megnyugvással — de bizonyos értelemben figyelmeztetőleg is az illetékesek felé — arról számolt be, hogy „... a gazdák várják a földreformot, különösen a falvak sokat remélnek ettől”.²² Ez a hangulati tényező már kétségkívül Imrédy debreceni beszédének hatásaként jelentkezett a parasztság körében, akárcsak az is — amelyről ugyancsak ez a jelentés számolt be —, hogy „... a tanyák népe nehezen várja a kilátásba helyezett tanyai közigazgatás javítását.”²³

²¹ O. L. ME. iratok, 3. cs.

²² Uo.

²³ Uo.

Viszont már nem volt ilyen egyértelműen kedvező és várakozást keltő visszhangja a szegény- és kisparasztság körében Imrédy ama — ugyancsak debreceni — bejelentésének, hogy a kormány a búza árát továbbra is az addigi szinten tartja. „... Hangzanak el olyan kijelentések is — közölte a Duna—Tisza közí Mezőgazdasági Kamara július 5-i jelentése —, hogy lehetne alacsonyabb is a búza ára, csak a kisebb termények és termékek ára legyen tűrhető módon biztosítva, amiből a kisember pénzelhet.”²⁴ Még kevésbé volt számottevően megnyugtató hatással a paraszti tömegekre s általában a kisegzisztenciákra Imrédynek és a kormány illetékeseinek az az ígérete, hogy „mélyreható reformok” útján kívánják „arányossá” tenni az adózási rendszert, a közterhek megosztását. E miniszterelnöki bejelentés hitele ugyanis — főleg az adózók nagy többségét kitevő parasztság körében — két okból kifolyólag is erősen csorbát szenvedett már a nyár első hónapjaiban, mivel a kormány adópolitikájával kapcsolatos előjelek egyáltalán nem amellett tanúskodtak, hogy e téren valóban mélyreható és gyors intézkedésekkel lehet majd számolni.

A kormányzat várható adópolitikájával kapcsolatos egyik ilyen kedvezőtlen előjel és lényeges megnyilatkozás — többek között — a pénzügyminiszter június 13-i felszólalása volt a parlamentben a pénzügyi tárca költségvetési vitáján. Reményi-Schneller Lajos pénzügyminiszter ugyanis e felszólalásában a kormány adópolitikáját érintve úgy nyilatkozott, hogy „az adók csökkentésével feltétlenül foglalkozni kell, de ügyelni kell arra, hogy az adóleszállítások ne öltessenek olyan méreteket, hogy a nagy erőfeszítésekkel helyreállított költségvetési egyensúly felboruljon.”²⁵ A pénzügyminiszter eme megnyilatkozása után, amelyet arra való hivatkozással tett, hogy „...csakis deficitmentes költségvetés mellett lehet jó és egészséges állami, gazdasági, szociális életet teremteni”,²⁶ — ami önmagában véve igaz is volt — Imrédy Debrecenben pár nappal később tett bejelentése a „mélyreható adóreformról” aligha kelthetett különösebb illúziókat, vagy éppenséggel vérmes reményeket az adózó milliók körében.

Még a pénzügyminiszter idézett állásfoglalásánál is súlyosabban rontotta Imrédynek, a kisemberek adóterhei csökkentésére tett ígéretének a hitelét a kormány gyakorlati adópolitikája, amely teljes mértékben ellentétben állott az elhangzott ígérésekkel. „A gazdák méltatlankodnak, hogy ezévi adójukat felemelték — olvashattuk a Duna—Tisza közí Mezőgazdasági Kamara 1938. július

²⁴ Uo. Közismert tény volt, hogy a kenyérgabonafélék, főleg a búza piaci árának — állami beavatkozás útján — viszonylag magas szinten (23—24 P/q) való tartása mindenekelőtt az áru-gabonát termelő nagy- és középbirtokosok, valamint a gazdag parasztság számára volt kedvező, s csak elenyésző részben a közép- és kisparasztokra nézve, mivel az utóbbiak csak csekély mértékben voltak képesek abból eladásra is termelni. A 2—3 holdas szegényparasztságot és agrárproletárt pedig szinte egyenesen sújtották a mesterségesen fenntartott kenyérgabonáárak, mivel nagyrészt ők maguk is vásárlókként jelentkeztek a piacon. Amiből az utóbbiak — a részes művelésen és napszámbéren kívül — pénzelhettek volna, azok elsősorban a különböző, főleg könnyebben eltartható állatfélék és állati termékek lettek volna, de azoknak a piaci ára a 23—24 pengős búzáarak mellett rendkívül alacsony volt. (A borjú és sertés élősúlyban 0,80, illetve 0,85 pengő volt kilogrammonként, a csirkék pedig 1.— pengő. A tojás ára darabonként 0,05, a tej literenként 0,18, a vaj pedig kilogrammonként 2,75 pengős áron volt értékesíthető. — O. L. M. E. iratok, 3. cs.) Érthető volt tehát, hogy ilyen mezőgazdasági árviszonyok mellett a parasztság nagy többségét kitevő szegény- és kisparasztság, de még a középparasztság jó része is — mely paraszti kategóriáknak nem az áru-gabona termelése és értékesítése képezte fő jövedelmi forrását — annak az óhajának adott kifejezést, hogy inkább a búza ára lenne alacsonyabb és más mezőgazdasági termékek ára emelkednék, mert azokból több pénz láthatnának.

²⁵ Függetlenség, 1938. jún. 14.

²⁶ Uo.

5-i jelentésében —, hangoztatva, hogy a múlt évi behívásokkal kivették alaposan a részüket az áldozathozatalból.”²⁷

Ez a hangulati jelentés is világos bizonyítéka volt annak, hogy bár a kormánynak főleg a parasztság alsóbb rétegei s általában a néptömegek felé tett különböző természetű szociálpolitikai ígéretei nem maradtak teljesen hatástalannak, mégsem hozták meg a kellő eredményüket, mivel a háborús készülődés meggyorsításából fakadó megnövekedett terhek sokkal nyomasztóbban hatottak a tömegek közhangulatára, semhogy azt a kormány hangzatos ígéreteivel és apróbb szociális juttatásokkal alapvetően meg tudta volna változtatni. Sőt, még az 1938-as kiváló mezőgazdasági terméseredmények s annak általános kedvező kihatása sem kárpótolhatta — legalábbis tartósan — a más téren egyre inkább súlyosbodó nehézségeket, — amelyeket a gyors háborús készülődés terhei szükségszerűen vontak maguk után.

Ennél a kérdésnél ismét fel kell idéznünk a szélsőjobboldali „radikális” mozgalmak továbberosodésének és tömegbefolyásuk növekedésének a problémáját, amelynek — mint tudvalevő — felszámolása, vagy legalábbis visszaszorítása érdekében került többek között Imrédy a miniszterelnöki székbe, — mely probléma megoldását 1938 májusában vállalta is kormánya és a maga nevében. Amennyiben helyt adunk — ha csak részben és bizonyos fenntartásokkal is — Kozma Miklósnak 1938 június közepén, az ország közhangulatáról s a nyilas-hungarista mozgalom növekvő tömegbefolyásáról alkotott véleményének, amely szerint „...ma bennélünk egy általános jobboldali, radikális atmoszférában, melyben a közfelfogás erős antiszemitizmust és gyors szociális átalakulást követel. . . Ennek az általános atmoszférának a hullámaira ült rá Festetics, Meskó, Szálasi és mások is, s azt egyéniségük szerint jobban vagy kevésbé jól felhasználják”,²⁸ akkor logikailag szükségszerűen vetődik fel az a kérdés, hogy vajon Imrédy — addigi politikáját alapulvéve — hogyan és egyáltalán eredményesen valósíthatta-e meg programjának azon egyik alapvető célkitűzését, hogy a nyilas-mozgalom és tömegbefolyásának visszaszorításával helyreállítsa az ország belső hangulati állapotának megbillent egyensúlyát. Márpedig ennek a közhangulati egyensúlynak a mielőbbi helyreállítását különösen szükségessé és halaszthatatlanná tette — a nemzetközi politikában beállott változásokon és az egyre növekvő külső eszmei ráhatásokon túl — a magyar uralkodó osztályok egészének agresszív külpolitikai célkitűzése, s az annak függvényeként meggyorsított háborús készülődés „morális megalapozása” is.

Ebben a — könnyűnek éppen nem nevezhető — belső és külső helyzetben a több mint másfélévtizedes jól bevált bethleni vágányokról ki kellett mozdulnia vagy jobbra, vagy balra a magyar uralkodó osztályok azon csoportjának is, amely addig éppen „mozdulatlanságával” tudta legjobban biztosítani és kezében tartani a gazdasági és politikai fő hatalmat. Ez a kimozdulás — amely Gömbössel kezdődött és ha megtorpanásokkal is, de Darányi idején továbbfolytatódott — csakis jobbra történhetett, mert külső behatásoktól függetlenül is az felelt meg a legjobban a magyar uralkodó osztályok legfelsőbb rétegének, főleg kül- és belpolitikai, de részben gazdasági érdekeik tekintetében is. Gömbös és Darányi — tudvalevő — túlságosan jobbra esúszott a megszokott vágányokról történt kimozdulás során, s emiatt távoznok kellett. Jött Imrédy, azonos célokkal s két

²⁷ O. L. ME. iratok, 3. cs.

²⁸ O. L. Kozma iratok, 15. cs.

bukott elődje kormányzásának tanulságaival és eszmei örökségével. Újra kezdődött a „mérsékelt” jobbalépést kifejező, illetve célzó „egyensúlyozó” politika, — de a nemzetközi politikában és a belső helyzetben azóta bekövetkezett lényeges változások következtében már sokkal nehezebb viszonyok között és szánalmasabb formában.

Ha feltételesen elvonatkoztatunk a szociáldemokrata és a liberális polgári ellenzék mögött felsorakozott főleg munkás és paraszti tömegek közhangulatától és demokratikus törekvéseitől — amelyre támaszkodva és csakis ezen erőkkkel való szoros együttműködésben érhetett volna célt a kormány a szélsőjobboldali „radikálisok” elleni küzdelemben is, de ezt sem Imrédy s egyetlen ellenforradalmi kormány sem vállalta — és Kozma idézett közhangulati megítéléséből indulunk ki, Imrédy és kormánya ez esetben sem érhetett célt a nyugtalanító közhangulati felfogás gyökeres megváltoztatása tekintetében, — mindenekelőtt két okból kifolyólag

Az egyik ok — s ez volt a döntő —, hogy a szélsőjobboldali „radikálisok” által megnyergelt és jól kihasznált gyors szociális változásokat igénylő közhangulatra, amelynek nem elsősorban a mesterségesen felszított propagandahadjárat volt az előidézője, hanem nagyon is mélyrenyúló objektív gyökerei voltak, az Imrédy-kormány sem reagált kellő intenzitással és gyorsasággal. Nem jött olyan konstruktív elgondolással, amely a feszült szociális problémák — ha nem is gyökeres, de legalább — általánosan érezhető rendezését vagy legalábbis enyhítését eredményezhette volna. Nem jött és nem jöhetett — ha még személyszerint Imrédyben meg is lettek volna ezen a téren a továbblépés igényei, ami különben feltételezhető róla korábbi, a szociálpolitikai problémák iránt tanúsított fokozott érdeklődése, másrészt pedig pár hónappal később deklarált szociális földbirtokpolitikai elgondolásai alapján, ha még jórészt propagandisztikus és reakciós külpolitikai célokból táplálkoztak is ezen törekvései — olyan „mélyrehatóbb” szociális, földbirtokpolitikai és egyéb reformok gondolatával, amely ha nyíltan szélsőjobboldali színezetben is, de kellő ellensúlyt biztosított volna a kormányzat részéről a nyilas-hungarista mozgalom „gyökeres” szociális reformokat, földreformot, „nemzeti népakaratot” ígérő tőke- és nagybirtokellenes színezetű demagógiájával szemben. Nem jöhetett ilyen programmal, még pedig azért, mert az — ha még nagyrészt csak szavakban is, de — sértette volna a magyar nagytőke és nagybirtok alapvető érdekeit, ami miatt Imrédy tüstént nyílt ellentétbe került volna saját hatalomrajuttatóival, a nagytőkés és nagybirtokos osztály legfőbb képviselőivel.

A — Kozma által általánosan jobboldali radikális atmoszférának nevezett — „közhangulat” másik jellemzőjének, az antiszemitizmusnak a kormányprogramba történt hivatalos beiktatása, mélységesen reakciós és antiszociális jellegétől eltekintve sem eredményezhette a munkás és paraszti tömegek nyugtalan közhangulatának számottevő mérséklését. Ezen társadalmi-politikai erők túlnyomó többsége ugyanis, ha az esetek nagyobb részében nem is tudatos politikai állásfoglalásból, de mély emberi humánumból fakadóan szembenállt, vagy legalábbis nem értett egyet sem a nyilasok, sem pedig a hivatalos kormánypolitika antiszemitizmusával. Sőt, a munkás és paraszti tömegek túlnyomó többségének ez az egyet nem értése, vagy tudatos szembehelyezkedése az antiszemitizmussal, csak fokozódott az első zsidótörvény megalkotása után. Viszont egyáltalán nem csökkent körükben a szociális problémákból fakadó közhangulati feszültség, mivel egyre nyilvánvalóbbá vált a tömegek előtt is, hogy az antiszemita törvény, faji mivoltán túl, erősen a nagytőke és a nagybirtok osztályérdekeit védelmezte,

amikor végeredményben csak a zsidó kisegyszisztenciákkal szemben alkalmazta a törvényben előírt numerus clausust, — s a zsidó nagytőke és nagybirtok érdekeit szinte a legcsekélyebb mértékben sem érintette. Arról nem is beszélve, hogy a törvény — még „radikálisabb” megalkotása formája esetén is — nem a ténylegesen fennálló társadalmi, szociális problémák széleskörű megoldását célozta, hanem pszichikai tényezőkre alapozva az ország közvéleményének és hangulatának ferde irányba történő terelését, — azon túlmenően, hogy ugyanakkor a nyilas-hungarista mozgalom tömegeinek az elhódítását is szolgálta a kormányzat részéről.

Végeredményben tehát arról volt szó, hogy bár az uralkodó osztályok nagyrésze ténylegesen és tudatosan is felismerte, hogy a kialakult nemzetközi és belső helyzetben a kedvezőbb belpolitikai légkör kialakítása az általuk óhajtott reakciós tartalmú és célú nemzeti egység megteremtése érdekében — amely külpolitikai céljaik függvényeként különös sürgősséggel vetődött fel — elkerülhetlenné vált, az uralkodó osztályok a szociálpolitikai problémákkal való „foglalkozás”, illetve e szükségesség felismerésénél alig jutottak valamivel is előbbre. Világos bizonyítéka volt ennek az is — a fentiekben túlmenően —, ahogyan az uralkodó osztályok egyes csoportjai ezt a problémát megközelítették. „A szociális kérdésekben — írta Kozma Miklós idézett munkájában — a jövő totális háborújának következményei miatt is el kell menni a realitás szélső határáig. . .”²⁹ Csak hogy e „realitásnak” a „szélső határa” nagyon is véges és túlságosan szűk volt az uralkodó osztályok részéről, s alig lépte túl a pusztá igéretnek határát a szociálpolitikai problémák rendezését illetően. Sőt, az uralkodó osztályok egyes csoportjai rétegérdekeiknek megfelelően különbözőképpen és mértékben értelmezték ezt az ún. „szélső határt” is.

A keresztény „történelmi középosztály” tagjai a nagytőke és a mamutbirtokok rovására, elsősorban saját hasznuk és az ún. nagy nemzeti célokat szolgáló reakciós nemzeti egység megteremtése érdekében hívei voltak az alsóbb néprétegek helyzete bizonyosfokú javításának, az ún. mélyreható szociális és földbirtokpolitikai „reform” gondolatának, — bár ők is erősen korlátozottan és csaknem kizárólagosan a zsidó nagytőke és nagybirtok terhére. Az uralkodó osztályok közép- és nagybirtokos rétege ugyanakkor a földbirtokpolitikában a „realitásnak” ezt a „szélső határát” legjobb esetben is több évtizedre elhúzódó házhelyjuttatási akció, a nem gazdaságosan termelő nagyobb birtoktesteknek és hitbizományoknak magas bérleti feltételek mellett egyéni vagy szövetkezeti bérletesítésében látta, — anélkül, hogy akár a keresztény, akár a zsidó nagybirtok alapvető érdekeit a legcsekélyebb mértékben is csorbította volna.

A nagytőke és a munkásság viszonylatában a kormánypolitika „realitásnak szélső határa” a szociális kérdések rendezésében gyakorlatilag már a nullára szűkült, mivel — eltekintve a munkaidőt, a bérminimumot és az évenkénti szabadságot szabályozó XXI./1937. t. c-től, valamint a később megalkotásra került XXXVI./1938. tc-től, amely a gyermeknevelési pótlék bevezetéséről intézkedett — a munkásság közhangulatának „javítását” elsősorban úgy próbálták „megoldani”, hogy a munkásokat a szakmai tőkés-munkás kamarákba és a különböző nyílt vagy félfasiszta jellegű munkásszervezetekbe próbálták kényszeríteni és ott eszmei ráhatással igyekeztek „jobb belátásra” bírni. Természetesen nem mondván le a munkássággal s általában a dolgozó és elégedetlenkedő tömegekkel szemben mindenkor alkalmazott nyílt erőszak eszközéről sem.

²⁹ Uo. 39. es.

Összegezve, az ország lakosságának döntő többségét érintő szociál- és földbirtokpolitikai problémákkal történt foglalkozás kérdését megállapíthatjuk, hogy az Imrédy-kormány ezen a téren — bár elődeinél intenzívebben foglalkozott ezekkel a kérdésekkel — a nyár folyamán számottevő eredményt nem tudott felmutatni. Nem, mégpedig legfőképpen azért, mert amilyen elkerülhetetlenül és egyértelműen nyomult előtérbe e kérdések valamelyes „megnyugtató” formában való „rendezése” az uralkodó osztályok és a kormányzat részéről, a közhangulat megjavítása, a „szociális béke” megteremtése, a reakciós nemzeti egység létrehozása érdekében, olyan ellentmondásosan reagáltak rá az uralkodó osztályok különböző csoportjai s kerestek „megoldást” a feszült szociális problémák „rendezésére”. Ez az ellentmondásosság egyidejűleg több szinten jelentkezett. Egyrészt az uralkodó osztályok egymástól eltérő rétegérdekei,³⁰ másrészt egyes uralkodó rétegek és a kormány — s személy szerint Imrédy — elgondolásai között, de legfőbbképpen és élesen antagonisztikus jelleggel az uralkodó osztályok egésze és a nehéz szociális körülményektől sújtott dolgozó milliók között. Ilyenformán tehát, bármennyire is sürgős és kívánatos lett volna a kedvezőbb közhangulati változások elérése az uralkodó osztályok agresszív külpolitikai célkitűzéseinek megvalósítása érdekében, az Imrédy-kormány ezirányba tett első kísérletei nem vezettek — mint ahogyan ilyen körülmények között nem is vezethettek — számottevő eredményre, — eltekintve a parasztság körében keltett bizonyosfokú illúzióktól és várankozási hangulattól a kormány beígért szociális földbirtokpolitikája iránt.

„El kell menni a realitás szélső határáig” — olvashattuk fentebb Kozma idézett fejtegetéseit a szociális kérdések rendezésével kapcsolatban, — hogy a közhangulat számottevően javulhasson. De Kozma nem állt meg ennél a gondolatnál, hanem tovább lépve, annak a véleményének adott kifejezést, hogy „... azon túl pedig értelmi neveléssel, de ha szükséges, vaskézrel is fegyelmezni kell”.³¹ Kozmának ez, a közhangulat megjavításával kapcsolatosan kifejett metodikai álláspontja, bár nem tartalmazott új elveket a magyar ellenforradalmi rendszer néptömegek félrevezetését és elnyomását szolgáló arzenáljában fellelhető és korábban is alkalmazott elveihez és módszereihez viszonyítva, mégis volt benne bizonyosmértvű újszerűség az addigihoz képest.

Ez az újszerűség mindenekelőtt abban jutott kifejezésre, hogy Kozma nagyobb súlyt és szerepet szánt a szociálpolitikai kérdésekkel való foglalkozásnak a néptömegek hangulati megnyerése szempontjából, mint amilyen mértékben az addig alkalmazva volt. Ezek a metodikai elvek — alkalmazási sorrendjük s abból fakadóan a szociálpolitikai kérdések előtérbe hozása —, ha hazai viszonylatban bizonyos újszerűséggel hatottak is, a szó valódi értelmében mégsem voltak újnak tekinthetők, mivel a német, de az olasz fasizmus is már évekkel korábban alkalmazta ezt a módszert a politikailag iskolázatlan paraszti tömegek és az el-

³⁰ A magyar uralkodó osztályok minden rétege — kivétel nélkül — elismerte és szükségesnek is tartotta ugyan a háborús készülődés céljait szolgáló „szociális béke” megteremtését, de, rétegérdekeiknek megfelelően, más-más módon és mértékben visszanyúltak ahhoz. Ebből adódóan is természetesen merültek fel kisebb-nagyobb ellentétek az uralkodó osztályokon belül a szociálpolitikai intézkedések és törvényhozás kérdésében. Általános jelenség volt ezzel kapcsolatban, hogy amikor a nagytőke és a nagybirtok képviselői a nyilvánosság felé a szociális problémák „rendezése” érdekében az áldozatvállalás szükségességéről beszéltek, akkor mindkét fél kölcsönösen a másikra gondolt és nem saját magára elsősorban. Így a nagytőke a nagybirtok terhére, a nagybirtok pedig ugyanakkor a nagytőke rovására akart „hatékony” szociális reformokat végrehajtani a „szociális béke” megteremtése érdekében.

³¹ O. L. Kozma iratok, 39. cs.

maradottabb munkásrétegek, de főleg a városi kispolgári elemek hangulatának befolyásolása, a fasiszta rendszer számára való megnyerése érdekében, — hozzá tehetjük, nem kevés sikerrel.

A szociális, munkaügyi és földbirtokpolitikai problémáknak a korábbinál nagyobb súllyal történő kezelését, a magyar uralkodó osztályokon belül főleg azok alsóbb és középrétegei, az ún. keresztény történelmi középosztály tagjai helyeselték és tartották szükségesnek. Tehát az uralkodó osztályok azon része, amely anyagilag nem lett volna hátrányosan érintve a problémák „mélyebb felkarolása” esetén, sőt ő maga elsősorban tartott igényt és remélt hasznot húzni a hazai nagytőkétől és nagybirtoktól bizonyos áldozatokat követelő szociális, munkaügyi és földbirtokpolitikai reformok megvalósításából.³² De mindezen túlmenően az uralkodó osztályok ezen rétege az agresszív külpolitikai célok, a háborús előkészületek belpolitikai megalapozása szempontjából is a legközvetlenebbül és elsősorban volt érdekelt a szociális és földbirtokpolitikai tervek viszonylag szélesebbkörű megvalósításában, mivel a területi revíziós igények — ha csak részbeni — valóráváltásától remélhette elsősorban gazdasági, de főleg politikai súlyának megnövekedését az ellenforradalmi rendszeren belül.

Nem véletlen, hanem nagyon is természetes volt tehát, hogy a magyar dzsentri-katonatiszti-államhivatalnoki és keresztény újbuzsoá rétegeket olyanmilyra jellemző szélsőségesen nacionalista, antiszemita és háborúra spekuláló agresszív beállítással mellet, a szociális problémák iránti fokozott érdeklődés jellemezte, — különösen a harmincas évek közepétől. S mindez együttesen „alkalmassá” tette őket arra, hogy az uralkodó osztályokon belül a legfogékonyabban reagáljanak s hazai hordozóivá és terjesztőivé váljanak az „új európai korszakméknek”, az olasz és német reakció által kitermelt és megtestesített totál-fasiszta ideológiának, — ha „úri” mivoltuknál fogva történetesen még nem is „radikalizálódtak” a nyilasokhoz hasonló mértékben és formában, hanem megőrizték keresztény-,nemzeti tradícióikat”.

Kozma Miklós is — tudvalevő — az uralkodó osztályok ezen rétegéből való volt, s amikor az elkövetkező, totálisnak ígérkező háború belső morális előkészítésével kapcsolatos feladatok közül a szociálpolitikai kérdésekkel való foglalkozást helyezte előtérbe, akkor saját véleményén túl a magyar uralkodó osztályok alsó és középrétegei álláspontját is teljes mértékben kifejezésre juttatta a nevezett kérdéssel kapcsolatban, — beleértve szociálpolitikai eszme-futtatásai mellett a néptömegekkel szemben alkalmazható „értelmi nevelés” és „vaskézrel történő fegyelmzés” eszközét is.

Kozmának az uralkodó osztályok középrétegeivel egyező fenti — az ország

³² A dzsentri-katonatiszti-államhivatalnoki és keresztény újbuzsoá rétegeknek ezekhez a különböző jellegű és mértékű reformpolitikai törekvésekhez való erőteljesebb vonzódása és azok végrehajtásában való anyagi érdekelttsége a legkülönbözőbb formában jelentkezett. Így többek között a földbirtok-politikai reform végrehajtásától remélték, sőt egyenesen elvárták, hogy — Gömbös telepítési törvényének és hitbizományi reformjának hatásához hasonlóan — a dzsentri réteg tovább erősödjék. Ami még ennél is lényegesebb volt számukra — főleg a nagyszámú államhivatalnoki réteg számára —, hogy a kormányzat által beígért, illetve foganatosított szociális, munkaügyi és birtokpolitikai intézkedések szükségszerűen igényelték az államapparátus létszámának további kibővítését, új intézmények létrehozását, amelyek e réteg számára új és nagyobb egzisztenciális lehetőségeket jelentettek. De abban a vonatkozásban is előnyökhöz juthattak, hogy a főleg gazdasági jellegű intézkedéseket szabályozó törvények és rendelkezések folytán az államapparátus — nagyrészt vezető — emberei bizonyos beleszólást nyertek a termelő — elsősorban ipari — üzemek ügyeibe, ami számos „kedvező” kihatásán túl (pl. tiszteletdíjak, ajándékok, esetleg igazgatói vagy felügyelőbizottsági tagság stb.) önmagában is tovább erősítette az államhivatalnoki réteg pozícióit.

közhangulatának befolyásolására vonatkozó — metodikai elvei lényegében fellelhetők és csaknem teljesen egyeztek voltak Imrédy azon alkalmazott gyakorlatával, amelyet mindenekelőtt az alsóbb néprétegek megnyerése érdekében már miniszterelnöksége első időszakában megkísérelt és programnyilatkozatában is deklarált. Érthető tehát, hogy Kozma — pár nappal Imrédy kinevezése után — ezekben a kérdésekben is helyeselte és támogatta Imrédy törekvéseit; — jóllehet az uralkodó osztályok alsó és középrétegeinek nagy többsége ez időszakban még erős fenntartásokkal, sőt bizalmatlansággal viseltetett az új kormány, de főleg Imrédy személye iránt.

Kozma a legteljesebb mértékben egyetértett Imrédy azon törekvéssel, hogy „... a közvéleményt a maga kormánya számára akarja kialakítani. . .”³³ annak érdekében, hogy programját sikerrel valósíthassa meg. „Egy ilyen program megvalósításához — mondotta Kozma az MTI vezető munkatársainak 1938. május 18-án megtartott értekezletén — közvélemény kell, s ezt a közvéleményt ő akarja kialakítani. E közvélemény kialakításában az MTI-nek, a Rádióknak döntő szerepe van, s a kormány ezt el is várja tőlünk.”³⁴ Valóban, az ellenforradalmi rendszer különböző propagandaszerveinek a minél hatásosabb és minél szélesebb-körű közreműködésére rendkívül nagy szüksége volt az Imrédy-kormánynak ahhoz, hogy a közvéleményt maga, illetve programja számára megnyerhesse. Annál is inkább, mivel a néptömegek hangulatát legeredményesebben befolyásoló eszközzel, egy mélyrehatóbb szociális és földbirtokpolitikai reformprogrammal a kormány — a fentebb ismertetett okoknál fogva — csak igen korlátozott mértékben operálhatott, amelynek nyomán aligha számíthatott döntő közhangulati változásra. Mindebből természetesen következett, hogy az Imrédy-kormány a tömegek hangulati befolyásolása érdekében elsősorban a modern propaganda eszközeit vette igénybe, hogy így teremthessen maga és programja számára kedvező és széleskörű közvéleményt, — a kormány által beígért szociális és földbirtokpolitikai „reformok” hangulatbefolyásoló eszközeinek felhasználása mellett.

Az Imrédy-kormány, amikor a szociálpolitikai problémáknak a korábnál nagyobb figyelembevételre s a modern — lényegében fasiszta — tömegpropaganda egyidejű és kombinatív alkalmazásával közvéleményt akart teremteni saját politikája számára, akkor tulajdonképpen a burzsoá-fasiszta tömegpszichológia azon teóriájából indult ki — amit Kozma úgy fogalmazott meg az Osztrák Sajtókamarában mondott 1938. február 25-i beszédében —, hogy „a tömegek kritikátlan és lélektani szempontból nézve abszolút feminin jellegű. A propaganda ezért érzelmi vonalon hat rá leginkább.”³⁵ Ebből következik — vallották az Imrédy-kormányzat propaganda-apparátusának hivatásos vezetői a liberális felfogással ellentétben —, hogy a tömegeket nem szabad bármilyen és bárhonnán jövő s tettség szerint feléjük irányuló propaganda hatásának kitenni. A „tömeg felé irányuló propaganda lehetőségeket tehát nem lehet liberálisan kezelni, mert ilyen módon történő kezelése a legnagyobb veszélyeket rejti magában.”³⁶ Különösen veszélyessé válhat a tömegpropaganda liberális kezelése — mondta Kozma ugyancsak fentebb említett beszédében — olyan abnormis időszakban és viszonyok között, amikor az ország és a közvélemény mind kül-, mind belpolitikai szempontból rendkívül gyors és dinamikus változások hatásának van kitéve, ami-

³³ O. L. Kozma iratok, 9. cs.

³⁴ Uo.

³⁵ Uo. 39. cs.

³⁶ Uo.

nek következtében „. . . a tömegek szervezetlenül és politikai nevelés nélkül is súlyos politikai faktorrá váltak. . . Mindez indokolja és szükségessé teszi a propagandamunka állami irányítását és monopolisztikus helyzet kialakítását e téren az állam részéről.”³⁷ Ezeknek az elveknek és szempontoknak megfelelően és kellő mérlegeléssel kezdte meg az Imrédy-kormány — elődeinél is nagyobb intenzitással és szélesebbkörűen — a közvélemény formálására, átalakítására irányuló tömegpropagandamunka átszervezését s minden korábbi vagy újonnan létesített, köznevelési célokat szolgáló intézménynek és szervnek egy országos jellegű kormányhatósági intézmény jogkörébe történő központosítását.

A köznevelés és azzal összefüggésben a sajtó és a propagandamunka centralizált s államilag irányított megszervezésének elvei már Imrédy első kabinetjének összeállításakor teljes mértékben érvényesültek. Hóman Bálint — volt kultuszminister — ugyanis azzal a megbizatással került az Imrédy-kormányba, hogy mint az új kabinet tárcanélküli minisztere készítse elő — Antal István igazságügyi államtitkárral együttműködésben — a köznevelést szolgáló sajtó- és propagandamunka átszervezését, központi állami irányítás alá történő helyezését. A sajtó- és propagandamunka állami monopolizálásának előkészítése gyakorlatilag már Darányi miniszterelnöksége idején elkezdődött, amikor az első zsidótörvényjavaslat keretében intézkedést terjesztett elő a kormány a sajtókamara felállításáról. S még konkrétabb és direktebb formában érvényesült ez a törekvés az új sajtótörvényjavaslat beterjesztésével, amelynek fontosságáról Antal István 1938. május 7-én Szegeden tartott beszédében — a sajtó „nemzeti szerepét” méltatva — úgy nyilatkozott, hogy „a nemzet történelmi jogának megvédéséhez” az anyagi áldozatokon kívül spirituális természetű előmunkálatokra is szükség van, amelyben igen fontos szerepet kell betöltenie a sajtónak. Mindezekelőtt a nemzet ellenálló és küzdő erejének „szellemi frontját” kell megerősíteni. „Ezért nem lehet közömbös egyetlen kormány számára sem a sajtópolitika és a közvélemény mikénti alakítása.”³⁸

A széleskörű és minél hatékonyabb tömegpropaganda kifejlesztése során az Imrédy-kormány alapvető szempontnak tekintette, hogy a sajtó, a rádió, az iskolai- és iskolán kívüli nevelés, valamint a különböző társadalmi és tömegszervezetek segítségével, államilag irányított spirituális világszemlélettel itassák át a társadalom minden tagját s ezáltal biztosítsák „. . . a ma még hiányzó nemzeti közszellem kialakítását”³⁹ — mondta Hóman Bálint a sajtó képviselői előtt új munkakörének elfoglalásakor. Ebből a szempontból a kormány tagjai, valamint más illetékes társadalmi szervezetek vezetői és az állami propaganda-szervek irányítói különösen fontosnak tartották azt, hogy a keresztény nemzeti és jobboldali szellem ápolásának és fejlesztésének eredményeként a „magyar közösségben” letompuljanak az osztályellentétek, s a külföld, a szomszédnépek felé minél egységesebb színben tüntethessék fel az ország lakosságát. „Ne keressék azt, ami a magyart a magyartól elválasztja — mondta Imrédy a sajtó rovatvezetőinek 1938. július 6-án tartott értekezletén —, hanem inkább azt, ami a magyart a magyarral összekapcsolja. . . Kifelé minél egységesebb képet kell mutatni.”⁴⁰

A köznevelés és propagandamunka állami irányításának előkészítése és kifejlesztése során a kormány megkülönböztetett figyelemmel kezelte az ifjúság

³⁷ Uo.

³⁸ Függetlenség, 1938. máj. 8.

³⁹ Függetlenség, 1938. máj. 15.

⁴⁰ Függetlenség, 1938. júl. 7.

keresztény-nemzeti és militarista szellemben történő nevelésének előkészítését és megszervezését. Ezen a területen az iskolák „nemzetnevelő” szerepének kidomborítása mellett⁴¹ az Imrédy-kormány igen komoly jelentőséget tulajdonított a már működő különböző ifjúsági szervezeteknek (pl. ifjúsági sportegyesületek, vallási ifjúsági szervezetek — KALOT, cserkészmozgalom stb.), de különösen a leventeintézménynek — amelynek átszervezési gondolata már ekkor felvetődött — és a szervezendő kötelező munkaszolgálat alapos előkészítésének,⁴² amelyek elsősorban voltak hivatva szolgálni az ifjúság militarista szellemű és haderőnkívüli katonai előképzését.

A reakciós nemzeti egység megteremtése érdekében folytatott sajtó- és propagandamunka centralizált állami irányításának előkészítése és megtervezése 1938 július elejére lényegében befejeződött. Ezzel kapcsolatban Antal István igazságügyi államtitkár emlékiratot terjesztett a minisztertanács július 11-i ülése elé egy országos jellegű „nemzeti propaganda és sajtószer” felállításáról.⁴³ Ezt követően Hóman Bálint tárcanélküli miniszter szólalt fel és indokolta a javaslatba hozott kormányhatósági szerv felállításának szükségességét.

Hóman Bálint az új kormányhatósági szerv létrehozása melletti legfőbb érveként a világháború nyomán bekövetkezett „lelki válság” leküzdésének a szükségességét emelte ki, amely csakis „... céltudatos és következetes nemzetneveléssel lehetséges”⁴⁴ — megjegyezve, hogy ez a törekvés világszerte elsőrendű kormányfeladattá vált a háború óta. Az új intézménynek az általános nemzetnevelésben betöltendő rendkívül fontos szerepére való tekintettel Hóman javasolta, hogy az ne mint minisztérium kerüljön megszervezésre, hanem közvetlenül a miniszterelnöki hivatal jogkörébe tartozó szervként működjék. Az így létrehozott miniszterelnökségi nemzeti propaganda- és sajtószerzerv élére Antal István került — miniszterelnökségi államtitkári minőségben —, aki közvetlenül Imrédy Béla miniszterelnöknek lett alárendelve s mindenben az ő utasításai szerint cselekedett. Ugyanakkor Hóman Bálint lemondott tárcanélküli miniszterségéről, mivel a továbbiakban a propaganda és sajtóügyek központi állami irányítását az új miniszterelnökségi hivatal látta el.

A lakosság tömegméretekben történő hangulati befolyásolása, a reakciós nemzeti egység megteremtése szempontjából az Imrédy-kormánynak — akár csak elődeinek is — a legtöbb gondot és legfőbb problémát a munkástömegek, mindenekelőtt a szervezett munkásság hangulatának formálása, a kormány politikája iránti kedvezőbb, vagy legalábbis megnyugtató irányba való terelése jelentette. Az Imrédy-kormány amellett, hogy a munkástömegek körében is megpróbálkozott hangulatot kelteni a kormány politikája iránt bizonyos mérvű szociális juttatásokkal, valamint a kormánypropaganda különböző eszközeivel

⁴¹ Teleki Pál kultuszminiszter tárcájának költségvetési vitája során felszólalásában behatóan foglalkozott az iskolák „nemzetnevelő” szerepének fontosságával, különösen abból a szempontból, hogy az ifjúság politikai gondolatvilágát megóvják mind a jobb-, mind a baloldali eszmeáramlatok behatásaitól. (Függetlenség, 1938. jún. 12.)

⁴² Kozma Miklós, aki őszinte híve volt az Imrédy által tervezett kötelező munkaszolgálat bevezetésének, „közvetlen” tapasztalatszerzés céljából saját fiát — Kozma Dénest — küldte el, mint önkéntest a 2/90 sz. Seidlitz tábornok nevét viselő német ifjúsági munkatáborba, aki egyik levelében a következő végkövetkeztetéseket írta apjának az ott szerzett tapasztalatairól: „Ha egészen őszinte akarok lenni, akkor azt mondanám . . . hogy ha még egyszer születnék és magyar nemzet nem létezne, és választhatnék magamnak fajiságot, mégsem a németet választanám, hanem inkább az angolt.” (O. L. Kozma iratok, 9. cs.)

⁴³ O. L. MT. jkv. 97. cs. 37. pont.

⁴⁴ Uo.

és módszereivel, alapvetően mégsem ez jellemezte a kormány „munkáspolitikáját”, hanem a munkásszervezetek elleni nyílt vagy burkolt támadás, az azok felszámolására irányuló törekvés és a a nyílt erőszak általános alkalmazása a munkásosztály leghaladóbb erőivel szemben.⁴⁵

Az Imrédy-kormány „munkáspolitikájának” fő éle a munkásosztály legálisan tevékenykedő szerveinek fellegvéra, a szakszervezetek ellen irányult. Imrédy nem is igen titkolta e törekvését, a munkásszakszervezetek megsemmisítésére irányuló célját, amit az is mutatott, hogy már parlamenti bemutatkozó beszédében elég félreérthetetlenül feloszlattással fenyegette meg a szakszervezeteket. Ha Imrédy esetleg kétségeket hagyott volna is a kormány ezirányú szándékai felől, „. . . ezeket röviddel később eloszlatta Bornemissza iparügyi miniszter, aki kijelentette, hogy a szakszervezeteknek meg kell tagadniok, revidiálniok kell álláspontjukat az osztályharcról és a nemzetköziségről, vagy el kell tűnniük”.⁴⁶ Imrédy miniszterelnök és Bornemissza iparügyi miniszter különböző munkásellenes kijelentései nyomán a reakciós fasiszta sajtó és propagandagépezet — kormánypárti és nyilas-hungarista egyaránt, e kérdésben egy húron pendülve — frontális támadásba kezdett, „. . . és veszett dühvel követelt brutális elnyomó intézkedéseket a szakszervezetek ellen”.⁴⁷

A szakszervezetek — 1938 nyarán — mindenekelőtt azért kerültek az államilag irányított sajtó és propagandahadjárat valóságos peregőtüzébe, mert a kormányzat bennük látta nép- és nemzetellenes terveit megvalósításának legfőbb akadályozóját. Ezért az Imrédy-kormány — hasonlóan Gömbös 1935-ben tett sikertelen kísérletéhez, amely a munkásosztály felháborodása és határozott ellenállása miatt szenvedett hajótörést — a szakszervezetek felszámolására, s azzal egyidejűleg olyan „munkásszervezetek” létrehozására törekedett, amelyek a reakciós nagytőke szolgálatában s a kormány utasításainak megfelelően „. . . maguk is a háborús uszítás eszközei és a fasiszta elnyomás szervei. . .”⁴⁸ lesznek.

A kormány a szakszervezetek elleni általános támadást egyidejűleg több fronton folytatta, és igyekezett fokozni, hogy az minél hatásosabb legyen. Így — mindenekelőtt — a kamararendszer kiépítésére hozott intézkedéseken, továbbá

⁴⁵ Az igazságügyi tárca felsőházi költségvetési vitája alkalmával Törek Gyéza — a Kúria elnöke — felszólalásában arra való hivatkozással, hogy „. . . az a csend, ami most a kommunista fronton mutatkozik, nem jelenti azt, hogy megszűnt a marxista agitáció”, (Függetlenség, 1938. jún. 28.) a leghatározottabb erőszak alkalmazásának fontosságát hangsúlyozta a társadalmi rend felforgatóival szemben. Az Imrédy-kormány e tekintetben a legmesszebbmenően szem előtt tartva a fennálló társadalmi rend védelmének az érdekeit — s az ügy sürgősségére való tekintettel —, a belügyminiszter már a kormány hivatalbalépésének másnapján saját hatáskörén belül intézkedett, hogy a rendőrség detektívtestületének létszámát a fővárosban 60, vidéken pedig további 10 fővel növeljék azonnal (O. L. MT. jkv. 97. cs.). Jóllehet a belügyi nyomozó testület létszámának ez a gyors és tetemes növelése az Imrédy-kormánynak a nyilasokkal szembeni „erélyesebb” fellépési szándékával is kétségkívül összefüggésben állott, alapvetően mégis a baloldali érzelmű munkástömégek, mindenekelőtt a kommunisták ellen s azok illegális tevékenységének felderítésére irányult.

⁴⁶ „Általános támadás a szakszervezetek ellen.” (Dolgozók Lapja, 129. l.)

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ Uo. — Az Imrédy-kormány — tudvalevő — a szakszervezetek felszámolására s a fasiszta „munkás”-érdekvédelmi szervezetek, az ún. szakmai kamarák kiépítésére irányuló első határozott lépéseit — ha egyelőre az értelmiségi műszaki gárdára korlátozva is —, tulajdonképpen már megtette, amikor az első zsidótörvényben a kamarai rendszer kiépítéséről intézkedett. Petneházy Antal iparügyi államtitkár pedig a Mérnökpolitikai Társaság 1938. máj. 19-i összefoglalóján egyenesen úgy nyilatkozott, hogy a magyarság boldogulásának „záloga” a „. . . magyar munka hivatásrendi szervezése. . .”, azaz a kamarai rendszer kiépítése. (Függetlenség, 1938. máj. 20.)

a szakszervezeti és különböző munkásgyűlések megszigorított rendőrségi ellenőrzésén és előzetes engedélyhez kötésén, valamint egyéb más adminisztratív megkötöttségek szaporításán túl a kormány igyekezett a munkásosztály körében is közvetlen támaszt szerezni terve megvalósításához, hogy így biztosítsa a szakszervezetek ellen indított általános roham sikerét. Ezt a támaszt nagyrészt a „Nemzeti Munkaközpontban”⁴⁹ és más fasiszta-félfasiszta „munkásszervezetekben” igyekezett megtalálni a kormányzat, — miközben a munkásság körében is mind nagyobb befolyással bíró nyilas demagógia ígéreteivel is egyre inkább konkurrálnia kellett a kormányzatnak.

A Nemzeti Munkaközpontnak a munkásság nagy többségét magába tömörítő fasiszta állami-társadalmi szervezetté történő kiépítésére tett első komolyabb lépésnek volt tekinthető a Nemzeti Munkaközpont keretében (1938 májusában) a „Becsüld a munkát” fasiszta „szabadidőszervezet” létrehozása. „A szabadidőszervezetet” a kormányajtó és a mozgalom vezetői úgy próbálták feltüntetni, mint amely „... távoláll minden politikai párttól és a keresztény hitet valló és nemzeti alapokra helyezkedett magyar munkásság érdekeit igyekszik szolgálni nemcsak gazdasági és szociális, hanem kulturális téren is”.⁵⁰ A valóságban ez a szervezet nemcsak, hogy nem volt „politikamentes”, hanem a legdirektebb formában volt hivatva szolgálni a kormányzat „munkáspolitikájának” azt az egyik legalapvetőbb célját, hogy a munkásságot — amint azt a szervezet elnevezése is kifejezésre juttatta — szabadidejében is lekösse és távolartsa, illetve kivonja minden haladó jellegű, de legfőbbsképpen a forradalmi munkásmozgalom, a kommunista eszmei behatás alól. Ugyanakkor feladata volt, hogy minél szélesebb körben biztosítsa az elnyomott és kizsákmányolt munkástömegek eredményes jobboldali, sovíniszta és vallásos, s nem utolsósorban sorsába belenyugvó, sőt a kormány reakciós kül- és belpolitikai törekvéseit támogató szellemben történő nevelését, befolyásolását.

Az Imrédy-kormányának a munkásosztály alapvető érdekei és legfőbb érdekvédelmi szervezete, a szakszervezetek ellen indított általános támadása a szociáldemokrácia jobboldali vezetőiben is aggodalmat váltott ki. Saját munkástömegeik nyomására és a kormány szakszervezetellenes törekvései láttán szót emeltek a sajtóban és a törvényhozásban is nem egyszer a kormány nyílt fasiszta jellegű elgondolásai ellen. A szociáldemokrácia parlamenti frakciójának és sajtójának ezek a tiltakozó megnyilatkozásai azonban önmagukban nem vezettek — mint ahogyan nem is vezethettek — teljes sikerre, legfeljebb csak fékezhető, de kikényszeríteni nem tudták a kormány munkás- és szakszervezetellenes törekvéseinek megváltoztatását, illetve a kormányzat e terveinek feladását.

Az Imrédy-kormányának ez, a szakszervezetek ellen indított általános támadása időben, de lényegében tendenciáját tekintve is egybeesett a fasiszmus nemzetközi előretörésével és megerősödésével, amelynek éppen egyik, a munkásságot legközvetlenebbül sújtó következményeként volt tapasztalható, hogy „a fasiszmus az országon kívül és belül egyaránt sürgeti a munkásszervezetek letörését, megsemmisítését. . .”⁵¹ Mindenekelőtt azért, mivel azok megléte és tevékenysége

⁴⁹ Az ún. Nemzeti Munkaközpontot a Gömbös-kormány 1935-ben hozta létre azzal a reakciós céllal, hogy a munkaközvetítés jogát kivegyve a szakszervezetek kezéből, és a félig állami jellegű fasiszta szervezeten keresztül állami irányítás és ellenőrzés alá helyezze azt. Gömbösnek ez a terve csak elenyésző részben sikerült annakidején, mivel a munkásság erős ellenállása megátolta abban, hogy a szakszervezeteket teljesen és végleg megfossza munkaközvetítési joguktól.

⁵⁰ Függetlenség, 1938. máj. 17.

⁵¹ „Általános támadás a szakszervezetek ellen.” (Dolgozók Lapja, 129. l.)

az egyik legfőbb akadály volt a háború és a fasizmus útjában. „Éppen ezért soha, a Gömbös-kormány idején sem fenyegette olyan komoly veszély a szakszervezeteket, mint éppen ma”⁵² — hívta fel a magyar szervezett munkásság figyelmét a megnövekedett veszélyre 1938 júniusában a Kommunisták Magyarországi Pártja.

A KMP, az illegalitás nehéz viszonyai között dolgozó magyar kommunisták — ebben, a munkásosztály szervezeteire nézve oly kritikus helyzetben — a fasizmus és a háború ellen folytatott küzdelmük eredményessége szempontjából is fő feladatuknak tekintették a munkásosztály alapvető érdekeinek és érdekvédelmi szervezeteinek, a szakszervezeteknek a védelmét. Az üzemekben és a szakszervezetekben a kommunisták mindennapi munkájának gerincét alkotta a kormány „munkáspolitikája” valódi arculatának és céljának leleplezése és a munkásosztály erőinek — pártállásra, szakszervezeti hovatartozásra való tekintet nélkül — minél egységesebb és szélesebbkörű mozgósítása a munkásság alapvető érdekeinek és szakszervezeteinek védelmében. „Egyesíteni kell a munkásság minden erejét — írta a Dolgozók Lapja 1938 nyarán »Egyesült erővel« című cikkében —, elsősorban a munkásságot közvetlenül érintő érdekek védelmében... A közös harcot ezekért a közös érdekekért nem szabad gátolniuk azoknak a válaszfalaknak, melyek szociáldemokrata, keresztényszocialista vagy pártonkívüli munkások között fennállanak. A munkásság harcos egysége alapja lesz az erők további egyesítésének.”⁵³

A KMP tehát, az Imrédy-kormánynak a munkásságot a maga számára megnyerni és hamis útra terelni akaró „munkásprogramjával” az igazi és valóban égetően sürgős munkáskövetelések átfogó programját állította szembe, amelynek kiharcolásáért egységfrontba szólította az egész munkásosztályt. A kommunisták által meghirdetett munkásegységfront gondolatának megvalósítása — amely teljes mértékben megfelelt a Kommunista Internacionálé VII. kongresszusán 1935-ben elfogadott s 1936—37-től a KMP gyakorlati politikájában is fokozatosan érvényesített új politikai irányvonalnak — alapját képezte volna — s csakis egyedül ez — a munkásosztály alapvető érdekei és érdekvédelmi szervezetei megvédésének az Imrédy-kormány munkásellenes törekvései-vel szemben.

Ugyanakkor a munkásegységfront létrehozása messzemenően kiinduló alapját képezhetne volna nemcsak a munkásságnak, hanem a társadalom összes dolgozó osztályai és rétegei osztályérdekei védelmének és rajta keresztül a nemzeti szuverenitás megőrzésének s a fasizmus és a háború növekvő veszélye elhárításának is. A dolgozók különböző rétegeinek sorsa gyökeresen és tartósan csak együtt javulhat meg — hirdették a magyar kommunisták —, s annak megvalósítása csakis a dolgozók társadalmi-politikai erőinek együttes összefogásával érhető el, amely összefogott erő egyben a nemzeti függetlenség fenntartásának s a még meglévő szabadságjogok védelmezésének legfőbb záloga is. Ezért a KMP arra mozgósított, hogy „egyesíteni kell a munkásság, a parasztság, a dolgozó városi kispolgárság és a demokratikus értelmiség küzdelmét a nép jogai és a nép életszínvonalának emelése érdekében, mert ha a munkásság szervezetei elvesznek, a dolgozók egyéb szervezetei, sőt a nép politikai pártjai sem fogják elkerülni sorsukat”.⁵⁴

⁵² Uo.

⁵³ *Friss István*: „Egyesült erővel.” (Dolgozók Lapja, 139. l.)

⁵⁴ Uo.

Végeredményben tehát, amikor a KMP 1938 nyarán az Imrédy-kormány megtévesztő „munkásprogramjával” szemben egy ténylegesen munkásérdekeket szolgáló széleskörű munkásprogram meghirdetését javasolta, s amikor a kormány reakciós nemzeti egységtörekvéseire egy, a munkásegységen felépülő antifasiszta és háborúellenes egységfront létrehozásával akart válaszolni, akkor a munkásosztály és a dolgozó tömegek alapvető érdekeinek védelmezése mellett s azzal egyetemben a legönzettelenebbül szolgálta egész népünk és nemzetünk valóságos nemzeti érdekeit is. S hogy annakidején ez a munkásegységen felépülő antifasiszta és háborúellenes népfront — amelynek lehetősége potenciálisan és objektíve adva volt — nem jöhetett létre, annak alapvetően és elsősorban nem a kommunisták voltak az előidézői.

Az Imrédy-kormánynak a nyár folyamán a „szociális béke” és a reakciós nemzeti egység megteremtésére tett kísérletei s azzal kapcsolatosan a néptömegek megnyeréséért kifejtett szociális és földbirtokpolitikai „reformokat” ígérő szóáradata mellett feltétlenül említést érdemelnek a kormánynak ezidőszakban foganatosított újabb törvényhozási intézkedései is. Míg a szociális és földbirtokpolitikai kérdések „rendezésére” tett kormányígéretet a széles néptömegek megnyerését, vagy legalábbis hangulati megnyugtatótását célozták, addig a kormány pénzügyi-hitelügyi és gazdaságpolitikai jellegű törvényhozási intézkedései — június-július hónap folyamán — nagyrészt a fegyverkezési programnak az uralgó osztályok egésze szempontjából történő minél kedvezőbb és hasznosabb lebonnyolítását szolgálta. Másrészt a nemzetgazdaság összességén belül a különböző tőke- és rétegérdekeltségek közti „arányosabb” anyagi megterhelést és jövedelemeloszlást voltak hivatva elősegíteni az államnak a gazdaság szervezésbe és -irányításba történő intenzívebb bekapcsolása útján, — bizonyos pénz- és hitelügyi intézkedések életbeléptetésével, valamint a gazdaságpolitika más eszközeinek (pl. nacionalizálás) felhasználásával.

Az Imrédy-kormánynak ezirányú intézkedései közé tartozott — mint a két leglényegesebb — az 1938 június második felében előterjesztett és július közepén, illetve második felében törvényerőre emelt két pénzügyi-gazdaságpolitikai jellegű — de általános helppolitikai célját és kihatását tekintve is legalább olyan jelentőséggel bíró — törvényjavaslat, amely egyrészt a jegybank reformját, másrészt az állami szeszmonopólium bevezetését, kizárólagosság tételét szolgálta. Az egyik „A Magyar Nemzeti Bank létesítéséről és szabadalmáról szóló 1924. V. tc. módosításáról és kiegészítéséről és az ezzel összefüggő egyes pénzügyi intézkedésekről” szóló XXV/1938. sz. tc.⁵⁵ megalkotása volt, amelynek tervéről a kormány pénzügyi és hitelpolitikájával kapcsolatban Imrédy már miniszterelnöki székfoglaló beszédében is szólt. E törvény létrehozása mindenekelőtt a győri program finánciális alapjainak megteremtésével, pontosabban az ahhoz szükségessé vált egyszeri vagyonadó kivetésével és a kibocsátott államköölcsön lejegyzésével megterhelt nagytőke (beleértve az agrár tőkét is — T. K.) minél gyorsabb és nagyobb-mértvű tehermentesítésével állott szoros összefüggésben.

Ezt az összefüggést különben vitathatatlanul bizonyította az a tény is, hogy amikor 1938 júliusában a 400 milliós államköölcsön első, 125 millió pengő értékű esedékes részét a különböző bankérdekeltségek lejegyzték, akkor az

⁵⁵ A törvényjavaslatot a pénzügyminiszter 1938. jún. 24-én nyújtotta be. A képviselőház pénzügyi bizottságának jelentése jún. 28-án kelt. A képviselőház jún. 28—30-án, a 338—339. ülésen tárgyalta. A felsőház pénzügyi bizottságának jelentése júl. 1-én kelt. A felsőház júl. 6-án, a 73. ülésén tárgyalta. A törvényjavaslat XXV./1938. tc. megjelöléssel emelkedett törvényerőre, s az Országos Törvénytár 1938. júl. 14-én kiadott 13. számában jelent meg.

Imrédy-kormány sietve visszafizette a mintegy 100 millió pengőt kitevő banktartozásait, amelynek finanszírozására újabb 100 millió pengő hitelt vett igénybe a Nemzeti Banktól, — amire viszont csak a jegybank alapszabályának módosításával nyílt lehetősége a kormányzatnak. Az államnak a Nemzeti Banktól ilyenformán kölcsönzött s bankadósságai sürgős kiegyenlítésére fordított 100 milliós jegybank hitel nagyrészt fedezte a különböző bankérdekeltségek által vásárolt, illetve lejegyzett államkölcsön-kötvények értékének összegét, s így nem eredményezett számottevő anyagi megterhelést, tőkeelvonást a magyar pénzarisztokrácia számára. Ilymódon tehát végeredményben az új jegybanktörvény — ha kerülőúton is, de — a legközvetlenebb és leghatározottabb szándékkal a fegyverkezési program végrehajtásához szükséges milliárdos beruházási összegnek a nagytőke — mindenekelőtt a banktőke — vállairól való levételét s az állam részéről történő tehermentesítését célozta. (A nagytőkének ez a tehermentesítése, nemkülönben — ha más eljárással is — a 600 milliós egyszeri vagyonadó lerovása esetében is megtörtént — T.K.) A jegybankreform, azaz a Magyar Nemzeti Bank (MNB) működését szabályozó új jegybanktörvény ugyanakkor 25 évre meghosszabbította az MNB bankjegykibocsátási szabadalmát,⁵⁶ s bizonyos módosításokat tartalmazott a Magyar Nemzeti Bank főtanácsának tagsági összetételére vonatkozóan is, amelynek eredményeként az agrártőke érdekképviselete a korábbinál jobban kidomborodott a főtanácsban.⁵⁷

Az új jegybankreform, az előbbieken túl, még két lényeges módosulást, illetve kiegészítést hajtott végre a V/1924. évi és a XXVII/1933. évi tc-ben előírt, az MNB korábbi működését meghatározó alapszabályon. A két módosítás, illetve kiegészítés alapvetően egy célt szolgált, nevezetesen a Nemzeti Banknak az állam részére történő nagyobb összegű és hosszúlejáratú kölcsönfolyósítás lehetővé tételét, törvényes legalizálását, — amelyre a jegybank korábbi alapszabályai, illetve az MNB működését meghatározó addigi törvények nem, illetve a győri program gyors végrehajtásával megnövekedett szükségletekhez képest nem kielégítő mértékben biztosítottak csak lehetőséget. A jegybankreform alapvető céljának megfelelően az új törvény lehetőséget nyújtott az állam számára, hogy az addigi — törvényileg garantált — 100 milliós hitelkereten felül újabb 100 millió pengő erejéig kölcsönt vehessen fel a Nemzeti Banktól. Ugyanakkor kötelezte magát az állam, hogy ezt az újabb 100 milliós hitelkeret összeget olyan belöldi hitelezőinek az állammal szemben fennálló követeléseire kiegyenlítésére használja fel, amely hitelezőknek tartozásaik állanak fenn a Nemzeti Bankkal szemben.⁵⁸ Ugyancsak e törvény rendelkezései értelmében a 100 milliós hitelkeret összegén felül — amelynek igénybevétele időben nem volt korlátozva — az állam jogot nyert évi 30 millió pengő értékű folyószámlahitel felhasználására is a Nemzeti Banknál az állam forgótőkeszükségletének fedezése céljából, — amelyet 9 hónapon át használhatott.⁵⁹

⁵⁶ Magyar Törvénytár, 297. l.

⁵⁷ Az MNB reformjáról szóló törvényjavaslat képviselőházi vitáján több — az agrártőke érdekeit védelmező — képviselő elmarasztalta az MNB-t amiatt, hogy az elmúlt közel másfél évtized alatt a jegybank főtanácsában túlsúlyban helyet foglaló bank- és ipari tőke képviselői a mezőgazdaságra nézve hátrányos pénzügyi és hitelpolitikát folytattak. Ezért helyesléssel fogadták a törvényjavaslat azon előírását, amely a különböző tőkeérdekeltségek közötti helyesebb arányok kialakításának figyelembe vételével „... (a főtanács — T. K.) választásánál figyelemmel kell lenni arra, hogy a megválasztottak között a mezőgazdaság, az ipar, a kereskedelem és a hitelélet is képviselve legyen...” (Magyar Törvénytár, 301. l.)

⁵⁸ Magyar Törvénytár, 297. l.

⁵⁹ Uo.

Az Imrédy-kormány által végrehajtott jegybankreformnak s az annak folytán lehetővé vált pénzügyi és hitelműveleteknek pénzügyi és gazdasági kihatásukon (az államadósságok számottevő megnövekedése, a nagytőkének a fegyverkezési kiadások alól való jelentős tehermentesítése, a fedezetnélküli bankjegykibocsátás továbbnövekedése s egy lassú inflációs folyamat megindulása stb.) túl, belpolitikai következményei, kihatásai is figyelmet érdemlők voltak, — amelyeknek szem előtt tartása aligha játszott kisebb szerepet a kormánypolitika eredményes továbbvitele szempontjából, mint a foganatosított intézkedések gazdaságpolitikai oldala. A jegybankreform belpolitikai kihatásai közül — mint leglényegesebbet — két dolgot szükséges itt kiemelni. Egyrészt az MNB reformjának az agrárérdekeltségű csoportokra — a nagy- és középbirtokosokra, kisebb mértékben a kis- és törpebirtokosokra —, másrészt a nagytökére — az ipari, de főleg a banktökére — gyakorolt hatását, s annak megfelelően a kormánypolitikához való viszonyukat.

Ami az agrárérdekeltségű csoportosulásokat illette, kétségkívül örömmel fogadták a mezőgazdasági tőkének az MNB főtanácsába történő nagyobbmértvű bevonását, valamint azt, hogy a mezőgazdaság az eddigi hathónapos rövidlejáratú hitelek helyett kilenchnapos hiteleket vehet igénybe a különböző pénzügyintézeteken keresztül az MNB által biztosított mezőgazdasági hitelkeretből. Nem kellett viszont megnyugvást ezen körökben az a tény, hogy nem sikerült elérniök a mezőgazdaság számára addig biztosított hitelkeret — amely Reményi-Schneller Lajos pénzügyminiszter szerint így is felülmúlta az MNB által folyósított hitelösszegek 50 %-át⁶⁰ — kibővítését, megfelelőbb „arányosítását” az ipari tőke részére addig nyújtott hitelek rovására. Úgyancsak eredménytelennek bizonyult az agrárérdekeltségek egyes csoportjainak az a törekvése is, amely a jegybank államosítását követelte a kormánytól.

Így végeredményben a jegybank reformjáról szóló törvény megalkotásával az Imrédy-kormány csak részben elégítette ki az agrárérdekek igényeit, — mint ahogyan a kormány e téren nem is szándékozott messzebb lépni. Ennek megfelelően az agrártőke körében a kormány iránti politikai bizalom, ha ezidőszakban még nem is csökkent, de nem is növekedett számottevő mértékben, — jóllehet a kormány igyekezett a reform keretében az agrártőke irányába tett részengedményeket, sőt magát az egész jegybankreformot is bizonyos vonatkozásban úgy feltüntetni, mintha az a lehetséges kereteken belül a „legmesszebbmenőkig” szolgálta volna a mezőgazdaság alapvető érdekeit.⁶¹

A jegybankreform, céljánál és jellegénél fogva sokkal pozitívabb, sőt egyértelműen kedvező politikai visszahngot váltott ki az uralkodó osztályok nagytőkés, mindenekelett a pénzarisztokrácia köreiben. Ez nagyon is érthető és természetes jelenség volt, mivel a kormányzat e törvény megalakulásával az ipari és bankérdekeltségeket jórészt mentesítette a fegyverkezési programból fakadó terhektől, miközben a győri program keretében addig eszközölt több mint százmillió pengőt kitevő hadfelszerelési megrendelésekkel és beruházásokkal máris jelentős haszonhoz jutottak a különböző ipari, főleg a legnagyobb mo-

⁶⁰ Képviselőházi Napló. 1935. XX. köt. 233. l.

⁶¹ „Egyébként meg vagyok győződve arról, hogy a Nemzeti Bank főtanácsa összeállításának ez a módosítása ugyancsak a mezőgazdaság érdekeit fogja szolgálni, aminthogy általában az egész vonalon azt tartottuk szem előtt akkor, amikor a Nemzeti Bank szabadalmának meghosszabbításáról tárgyaltunk. (Képviselőházi Napló, 234. l. — Reményi-Schneller Lajos pénzügyminiszter felszólalásából.)

nopolista vállalatok, amelyeknek megnövekedett profitján a bank- és ipari tőke egyaránt osztozkodott.⁶²

Az, hogy e nagy hasznot jelentő állami hadfelszerelési megrendelések részben július és augusztus hónapban kifuthattak és az ősz folyamán, majd később is tovább növekedhettek, abban döntő szerepe volt a jegybankreformnak, amelynek segítségével — Reményi-Schneller pénzügyminiszter szavait idézve — „. . . a Nemzeti Bank egész struktúráját a modern kor kívánalmaihoz hozzá lehetett idomítani. . .”⁶³ Azaz, a Nemzeti Bank alapszabálmódosítása tette lehetővé a kormányzat számára — az újabb 100 milliós hosszúlejáratú hitelkeret azonnali igénybevételével — a győri program gyors beindítását, — anélkül, hogy a háborús készülődéssel együttjáró rendkívüli kiadásokkal a magyar nagytőkés és nagybirtokos osztályokat különösebben meg kellett volna terhelnie a kormánynak. Így az MNB struktúrájának „modernizálása”, a „kor igényeihez” való idomítása gyakorlatilag azt jelentette, hogy az Imrédy-kormány az ország pénz- és hitelügyi politikáját — akárcsak a nemzetgazdaság egészét — a győri program, a fegyverkezés meggyorsításának követelményeihez idomította, — pontosabban teljes egészében annak rendelte alá.

Az ország pénz- és hiteligazdálkodásának a fegyverkezési célok és háborús törekvések igényeihez való igazítása természetesen csakis a legnagyobb bankérdekeltségek, de mindenekelőtt a Nemzeti Bank érdekeinek legmesszebbmenő figyelembevételével, illetve a kormány és az MNB főtanácsa között létrejött ilyenértelmű megállapodás folytán volt csak lehetséges. A magyar banktőke, az MNB részvényesei készséggel álltak a kormány rendelkezésére a fegyverkezési program finanszírozásában, de természetesen nem önzetlenül, nem minden haszon nélkül, — amint azt a jegybankreformról szóló törvény és annak kiegészítő része (az MNB módosított alapszabálya — T. K.) is bizonyította. A Nemzeti Bank — mint részvénytársaság — ugyanis, annak fejében, hogy a kormány közbenjárásával bizonyos engedményeket tett az agrártőke javára, s hogy az állam részére ismételtlen nagyösszegű hosszúlejáratú kölcsönt és folyószámlahitelt biztosított, olyan feltételek teljesítéséhez szabta, amelyek a nagyösszegű kölcsönfolyósítással együttjáró szokásos tőkésazon kereteit messze felülmúlták, — s rendkívül nagy pénzügyi és gazdasági előnyük mellett legalább olyan mérvű politikai haszonnal, pozícionövekedéssel is jártak a banktőke, a magyar pénzarisztokrácia számára.

Ezt a nagy bankérdekeltségeknek, mindenekelőtt a Nemzeti Bank részvényeseinek a jegybankreform folytán elért újabb pozícionövekedését a pénzügyi-gazdasági s azzal egyidejűleg az állami-politikai életbe való még nagyobb beleszólási jogát — több más tényező mellett — különösen két tényező befolyásolta igen kedvezően: egyrészt az államnak a legerősebb és amúgyis legbefolyásosabb pénztőkével, az MNB részvényeseivel szembeni további nagymérvű eladósodása, másrészt a Nemzeti Bank bankjegykibocsátási privilégiumának újbóli meg-

⁶² A Honvédelmi Minisztérium által eszközölt nagyarányú hadfelszerelési megrendelések (amelyből pl. július hónapban egyedül a Weiss Manfréd Művek közel 20 millió [18,5] pengős megrendelést kaptak — T. K.) az év hátralevő időszakában tovább fokozódtak. Ugyannyira, hogy 1938 végén a különböző állami megrendelések már jóval túlhaladták a 150 milliót és megközelítették a 200 millió pengő értéket, — 1939 májusáig pedig elérték a 300 millió pengőt. E gyors és nagyarányú állami hadfelszerelési megrendelések nyomán 1938 második felétől háborús konjunktúra bontakozott ki az országban, amely átmenetileg nemcsak a tőkés profit növekedését vonta maga után, hanem a nagyobb foglalkoztatottság és kereslet folytán időleges javulást eredményezett a dolgozók életkörülményeiben is.

⁶³ Képviselőházi Napló, 234. 1.

hosszabítása.⁶⁴ Ebből következően az Imrédy-kormány által elfogadtatott és törvényerőre emelt jegybankreform — amellet, hogy alapvetően pénzügyi, gazdaságpolitikai célokat szolgált — jelentős mértékben megnövelte és hosszú távon stabilizálta a banktőke szerepét, beleszólási jogát az ország állami-politikai és közgazdasági életébe, aminek folytán szükségszerűen tovább erősödtek a magyar ellenforradalmi rendszer egészén belül az állammonopolista tendenciák.

Ugyancsak az állammonopolista tendenciák továbberosedésének irányába hatott — ha más célzatú törekvésekből fakadóan is, mint a jegybankreform — az Imrédy-kormány másik, ugyancsak ezidőszakban életbeléptetett és szintén lényegesnek tekinthető, „A szeszgyedárúságról” szóló XXX/1938. sz. törvény-cikke is.⁶⁵ A törvénycikk, amely a szeszgyártás és a szeszforgalmazás állami monopolizálásáról,⁶⁶ valamint az — évenkénti 10 000 hektoliter szesztermelést túlhaladó — ipari szeszfőzdeknek az állam részéről történő kisajátításáról,⁶⁷ vagy üzembentartásuknak kártalanítása ellenében⁶⁸ történő megszüntetéséről intézkedett, — alapvetően kettős célt szolgált. Közgazdasági, illetve gazdaságpolitikai szempontból a törvény a fokozott állami beavatkozást, az ún. irányított gazdálkodás⁶⁹ felé való haladást, s kisebb mértékben az agrárérdekeltségek bizonyosfokú védelmét célozta. Politikai indítékait és célját tekintve pedig a dzsentri-katona-

⁶⁴ Az MNB bankjegykibocsátási szabadalma — az V./1924. tc. értelmében — eredetileg csak 1943. dec. 31-én járt le, s annak megfelelően tehát még csak öt év múlva vált volna esedékessé a jegybank szabadalmának meghosszabbítása, illetve arra vonatkozóan új egyezmény megkötése az állam és az MNB között. Az Imrédy-kormány által kibocsátott új jegybank-törvény azonban magában foglalta az MNB bankjegykibocsátási szabadalmának az eredeti lejárat időpontjától számított újabb húsz évre történő meghosszabbítását is, ami gyakorlatilag — 1938-tól számítva — egy negyedszázados időszakra előre garantálta az MNB részvényesei számára a bankjegykibocsátás privilégiumát.

⁶⁵ A törvényjavaslatot a pénzügyminiszter 1938. jún. 15-én nyújtotta be. A képviselőház földművelésügyi, közlekedésügyi, valamint pénzügyi bizottságának jelentése jún. 17-én kelt. A képviselőház június 22—23., 27-én, a 334—337. ülésében tárgyalta. A felsőház földművelésügyi, kereskedelmi, közlekedésügyi és pénzügyi bizottságának jelentése júl. 1-én kelt. A felsőház júl. 6-án a 73. ülésében tárgyalta. A törvényjavaslat XXX./1938. tc. megjelöléssel emelkedett törvényerőre, s az Országos Törvénytár 1938. évi július 22-én kiadott 14. számában jelent meg. (Magyar Törvénytár, 456—512. l.)

⁶⁶ Magyar Törvénytár, 456. l.

⁶⁷ Magyar Törvénytár, 469. l.

⁶⁸ Magyar Törvénytár, 471. l.

⁶⁹ Az „irányított gazdálkodás” — mint a tőkés világgazdaságban az időszakban, de már korábban is általánosan jelentkező állammonopolista tendenciák egyik igen lényeges megnyilatkozási formája — a harmincas évek derekától a magyar uralkodó osztályok körében is egyre jobban tért hódított, s ez időszaktól a fináncőke, a monopóliumok érdekeinek megfelelően, az egyes kormányzatok is mind behatóbban foglalkoztak az „irányított gazdálkodás” rendszerének ha nem is általános, de az ipari termelés bizonyos ágazataira történő szélesebbkörű kiterjesztésének gondolatával. Az „irányított gazdálkodás”, amelynek két fő jellegzetessége az ipari zártszám (ipari numerus clausus, azaz egyes iparágakban újabb vállalatok létesítésének az állam által való korlátozása) alkalmazása és az állam által kötelezően előírt kényszerkartellizáció eszközének igénybevétele volt — a Gömbös-kormány idején került számottevő mértékben bevezetésre, elsősorban az élelmiszeri ipar egyes területein (így pl. 1933-ban az élesztőgyártás, 1934-ben a lenolajfeldolgozás területén stb.). Az ipari zártszám és a kényszerkartellizáció alkalmazása azonban nem vált általánossá a 30-as években a magyar gyáripar területén, mivel — az élelmiszeripari tőkés érdekeltségeket kivéve — a burzsoázia nagyrésze és a GyOSz csak annyiban értett egyet a kormányzatnak az „irányított gazdálkodás” szélesebbkörű bevezetésére tett lépéseivel, amennyiben azok gátolták az újabb vállalatok alakítását, a konkurrenciaharc fokozódását az egyes ipari ágazatokon belül. Tartottak ugyanakkor attól is, hogy a fokozódó állami beavatkozás erősen megnövelheti az államapparátusban túlsúlyban levő, erősen szélsőjobbjirányú beállítottságú, jórészt nyílt fasiszta elveket valló dzsentri-államhivatalnoki réteg befolyását a gyáripari termelésben, s nem kevésbé fokozhatja politikai súlyukat az államélet irányításában, — ami

tiszti-államhivatalnokai és újbурzsoá rétegek érdekeit kifejező kormánypárti szélsőjobboldal megnyerését szolgálta, — ilyen irányú közgazdasági, gazdaságpolitikai törekvéseik részbeni érvényesítése útján a fináncetöke — főleg ipari csoportjának — érdekeivel szemben.⁷⁰

A szeszegyedárúságról szóló törvény megalkotása ugyanis, amelyet az ipari és agrártökének ebben a kérdésben folytatott több mint másfélévtizedes

végül is káros hatással lehet a fináncetöke alapvető érdekeire. Éppen ezért nem lelkesedtek az „irányított gazdálkodás” gondolatáért, s nem támogatták annak szélesebbkörű elterjesztését. Sőt nem egy esetben — mint pl. „a szeszegyedárúságról” szóló törvénycikk esetében is, ahol a fokozott állami beavatkozás az ipari numerus clausust is meghaladó éles formában jelentkezett — határozottan szemben álltak azzal, s csak presszió hatására voltak hajlandók engedményt tenni. Az „irányított gazdálkodás” — a termelésbe való fokozott állami beavatkozás a magyar ellenforradalmi kormányzatok részéről az 1930-as években — kérdéseinek részletesebb kifejtését lásd: *Berend—Ránki*: i. m.

⁷⁰ Az Imrédy-kormánynak az ipari szeszgyárak kisajátítására irányuló törekvését azonban téves és helytelen lenne úgy értelmezni és értékelni, mintha az Imrédy és kormánya részéről akár csak egy szűkebb mérvű nagytökeellenes közgazdasági és politikai irányzat kibontakozásának a kezdetét jelentette volna. Még abban az értelemben sem, hogy a kormányzat az agrárlakosság közép- és nagybirtokos rétegének érdekeit általánosan fölé kívánta volna helyezni a nagytöke — az ipari és bankérdekeltség — alapvető érdekeinek. Amikor Imrédy a szeszegyedárúságról szóló törvényjavaslatát beterjesztette — említett belpolitikai célatossága mellett — közgazdasági, gazdaságpolitikai szempontból voltaképpen kettős vonalat képviselt, illetve kívánt érvényesíteni. Egyrészt az állammonopolista tendenciák erősítését, az „irányított gazdálkodás” fokozottabb mérvű érvényesítését a gazdasági életben. Másrészt — előbbi törekvéssel szoros összefüggésben — döntő többségben a tőkés osztály közép- de főleg alsó kategóriájához tartozó keresztény magyar бурzsoázia súlyának és szerepének erőteljesebb növelését kívánta szolgálmi a nemzetgazdaság egészén belül. Imrédy utóbbi törekvéseinek még az a tény sem mondott ellent, hogy történetesen az ipari szeszgyárak kisajátítása elsősorban az agrártökének kedvezett, s bizonyos értelemben kárpótlásnak is volt tekinthető ránézve mindazért, amit az új jegybank-törvény megalkotása során nem sikerült elérnie a banktökével szemben. A szeszegyedárúságról szóló törvény csak kisebb részben szolgálta az élelmezési ipar érdekeit, az új szesz-törvényben előírt zártszám, de főleg a kisajátítás eszközeinek alkalmazásával — mint az állami beavatkozás, „irányított gazdálkodás” egyik eszköze. E törvény végső fokon támogatást jelentett a feltörekvő, de viszonylag tökeszegény keresztény közép- és újbурzsoá rétegek számára is azáltal, hogy a gazdaság ezen ágában az állam a korábinál nagyobb szabályozó szerepet töltött be, ami egyben kedvezőbb helyzetet és lehetőséget teremtett a magyar бурzsoázia ezen gyengébb s feltörekvőben levő rétege számára is a belső konkurrenciaharcban ahhoz, hogy tovább növelhesse gazdasági, s azzal együtt politikai erejét és befolyását.

Ami különben Imrédy közgazdasági elveinek lényegét és fejlődési irányát illette, ami az Imrédy politikai felfogásában végbement változások egyik indítékát is képezte, illetve a kettő szoros összefüggésben állott egymással, fejlődésükben is kimutatható volt a szinkronizáció. A 30-as évek elejétől, de főleg derekától addigi liberális gazdaság szemléletében fokozatosan tért hódított az állammonopolista szemléletnek és az „irányított gazdálkodás” elveinek — mint a válságjelenségek kiküszöbölhetőségének egyik lényeges eszköze — annak a magyar nemzetgazdaságba való részbeni átültetése, gyakorlati alkalmazása.

Az Imrédy közgazdasági, gazdaságpolitikai szemléletében végbement változások politikai vetületeként, pontosabban a két folyamat egyidejű kölcsönhatásának eredményeként fokozatos eltávolodás — de nem egyértelmű szembekerülés — jellel mutatkoztak Imrédynél a nagytöke irányából a közép- és nagytöke, főleg a feltörekvő keresztény nemzeti közép- és újbурzsoá rétegek felé, — mely közismerten szélsőjobbirányú beállítottságú társadalmi-politikai erők a dzensztrikatonatiszti és államhivatalnoki réteggel egyetemben a legfőbb hazai szószólói voltak az új, számukra kedvezőnek ígérkező közgazdasági, gazdaságpolitikai elveknek és irányzatoknak. Az Imrédy közgazdasági és politikai felfogásában végbement fokozatos, de határozott tendenciájú változásokkal kapcsolatban említést érdemel még az a motívum, amely Gömbösnek, mint az „új európai korszellem”-et határozottan képviselő első magyar miniszterelnök szélsőjobboldali felfogása és Imrédy szélsőjobboldalisága között mint eltérés jelentkezett — a keresztény közép- és nagytökehez való viszonyuk, illetve ezen társadalmi rétegek egyes csoportjai érdekeinek kifejezése tekintetében. Az e tekintetben kimutatható eltérés — Gömbös és Imrédy felfogásában — bár nem volt éles, mégis figyelmet érdemlő volt. Ennek a középosztályhoz való viszonyukban fel-lehető eltérések különbözőségének a lényege abban volt összegezhető, hogy — bár mindkettő-

egymásközi küzdelme előzött meg,⁷¹ a kormánypárti szélsőjobboldal erőteljes nyomására s ugyanakkor a liberális polgári ellenzéki pártok és a NEP félliberális-konzervatív köreinek éles ellenzése közepette került tető alá.⁷² Az ipari és agrártökének az új szesz törvény kapcsán ismételtlen kieleződött — közel kétévtizedes — ellentéte, már a képviselőház 1938. június 17-i egyeztetett bizottsági ülésén éles formát öltött. Bár az ellentétek eredeti okát a két érdekelt félnek a szesztermelésben betöltött részesedési aránya képezte, mégis — sajátos módon, de

jük fokozott érdeklődést tanúsított a keresztény magyar középosztály iránt, valamint az azokat közvetlenül érintő gazdasági és szociális problémáknak — Gömbös elsősorban a középosztálybeli dzsenti-katonatiszti középbirtokosi, gazdagparaszti rétegekre helyezte a fő súlyt, s gazdasági téren is főleg ezek megerősítésére törekedett, míg Imrédy ugyanakkor a keresztény közép- és újbурsoá rétegnek erőteljes támogatását és gyors felemelését tartotta elsősorban fontosnak — jöllehet a dzsenti-katonatiszti, államhivatalnoki és gazdagparaszti rétegek érdekeit sem tévesztette szem elől. S ami még lényeges volt kettőjük között, hogy Gömbös — Imrédyvel ellentétben — végeredményben sohasem rendelkezett önálló és kialakult közzgazdasági felfogással. Imrédy ugyanakkor a keresztény közép- és újbурsoá rétegek felé tett erős közelítése ellenére sem vesztette el teljesen és végleg kapcsolatait a magyar finánciókés körökkel.

A keresztény középosztály ezen — eltérő — megközelítési módjából természetesen következett az a tény, hogy Gömbös minden vonatkozásban erőteljesebben képviselte a dzsenti-katonatiszti, középbirtokosi és gazdagparaszti agrárérdekeket, mint Imrédy, s főleg ezek gazdasági megerősítésével (pl. telepítési törvény, földelövásárlási jog biztosítása az állam részére, a hitbizományi rendszer kiterjesztése főleg a középbirtokokra, s új hitbizományi birtokok, vitézi telkek gyarapítása stb.) igyekezett politikája számára szilárd házist teremteni. Ugyanakkor Imrédy — továbbra is elismerve a nagytöke elsődleges szerepét a nemzetgazdaságban — a félliberális-konzervatív erőktől való fokozatos eltávolodásával és szélsőjobb irányba történt eltolódásával egyidejűleg, a keresztény középbурsoázia megerősítésére helyezte a fő súlyt a közép-rétegek általános megnyerését célzó politikáján belül, — amely gazdaságpolitikai vonatkozásában, tudvalevő, az „irányított gazdálkodás” szélesebbkörű elterjesztésével párosult. Ennek a ténynek még Imrédy agrárprogramja sem mondott ellent, amely különben — főleg 1938 szeptemberétől — több vonatkozásban is „radikálisabb” ígéretekert tartalmazott, mint Gömbös félfudális és kasztszerű jegyekert (pl. hitbizományok, vitézi telkek számának növelése) is magán viselő „agrárreform” célkitűzései. Imrédy ugyanis agrárprogramjának megfogalmazásakor nem a dzsenti-katonatiszti és középbirtokosi réteg gazdasági és politikai megerősítéséből indult ki elsősorban — bár ezeket sem hagyta számításán kívül az agrárjellegű kérdések s a keresztény középosztály egészével való viszony megítélésénél —, hanem a falusi бурsoáziát képviselő gazdagparaszti réteg és részben a középparasztság gazdasági megerősítéséből s rajta keresztül azoknak a kormányzat mögé való felsorakoztatásából, amely alaprendenciáját tekintve, ugyancsak a keresztény közép- és újbурsoá rétegek gazdasági és politikai erőgyarapodásának irányába hatott.

⁷¹ A XLI./1921. évi tc. (Magyar Törvénytár 1921. évi törvénycikkek. Bpest. 1922. 359—366. l.), amely a szeszgyártásról és forgalmazásáról intézkedett, $\frac{2}{3}$ — $\frac{1}{3}$ termelési arányt szabott meg a mezőgazdasági szeszföldék és az ipari szeszgyárak között, a szeszforgalmazást pedig az erre a célra alapított Országos Szeszértékesítő RT látta el kizárólagos joggal — állami irányítás és ellenörzés mellett. A szesztermelésben érdekelt agrártöke a törvény által megszabott $\frac{2}{3}$ — $\frac{1}{3}$ termelési arányt a maga szempontjából hátrányosnak tartotta, s kezdetűl a szeszforgalmazás állami monopolizálására és az ipari tökének a szesztermelésből való teljes kiszorítására törekedett. Az agrártökének az állami szeszgyedáruságra irányuló törekvése — különösen a 30-as évek derekától — egybeesett a dzsenti-katonatiszti, államhivatalnoki, keresztény közép- és újbурsoá rétegeknek, azaz a kormánypárt szélső jobbszárnyának az állami beavatkozás fokozására, az „irányított gazdálkodás” szélesebbkörű elterjesztésére irányuló törekvésével, amelytől a szélső jobboldali beállítottágú elemek viszonylag gyenge, vagy éppenséggel megingott anyagi helyzetük, személyes egzisztenciájuk javulását, újabb gazdasági és hivatali pozíciók elnyerését s nem utolsósorban politikai súlyuk további növekedését remélték az állami-politikai életben.

⁷² „Amikor elismeréssel adózom az ellenzéknek ... lehetetlen nem hangsúlyoznom azt, hogy ez a törvényjavaslat végre-valahára 17 évi harc után ebben a formában a t. Hááz elé került, pártunknak és különösen pártunk jobboldali szárnyának az érdeme. A bizottsági tárgyalásokon ugyanis kitént, hogy van ennek a pártnak (a NEP-nek — T. K.) egy nagyon erős jobboldali és egy nagyon gyenge, liberális elveket valló árnyalata.” Képviselőházi Napló, 52. l. — Mocsáry Dániel szélsőjobboldali kormánypárti képviselő parlamenti felszólalásából.)

nagyon is érthető okoknál fogva — a bizottsági vita nem e körül éleződött ki, hanem az ipari szeszgyárak állami kisajátításának és kártalanításának kérdése körül. Emiatt éles támadások érték az Imrédy-kormányt nemcsak a liberális polgári ellenzék, hanem a kormánypárt félliberalis-konzervatív erői részéről is.⁷³

Ugyanakkor a kormánypárt szélsőjobbszárnya, mellőzve a kormány politikájával szembeni addig tanúsított — nagyrészt bizalmatlankodó, vagy legalábbis erősen fenntartásokkal teletűzdelt magatartását — erőteljesen támogatta az Imrédy-kormányt ezt a törvényjavaslatát —, amely az agrártöke régi óhajának e területen történeti kielégítése mellett, alig leplezett formában a kormánypárti szélsőjobboldalnak tett komoly engedménynek számított, nemcsak gazdasági, de politikai vonatkozásban is.

A szeszgyedárúságról szóló törvényjavaslat — a képviselőház egyesített bizottságában és a parlamentben elhangzott ellenvetések⁷⁴ ellenére is — viszonylag könnyű szerrel átment a törvényhozás alsóházában, mivel a liberális polgári ellenzék és a GyOSz embereinek az ipari szeszgyárak kisajátítása és kártalanítása miatti aggályoskodását a kormányzat számára kellőképpen ellensúlyozták az e kérdésben csaknem egyöntetűen a kormány mögé felsorakozott NEP-hez tartozó szélsőjobboldali erők. De — a kormánypárti szélsőjobboldalnak a kormány melletti kiállásán túl — annál is inkább lehetséges volt a törvényjavaslat aránylag sima keresztülvittele a parlamentben, mivel a liberális polgári ellenzék, de a kormánypárti félliberalis-konzervatív erők is lehetőség szerint el akarták kerülni a kormánnyal való komolyabb összeütközést — még mielőtt annak tevékenysége, politikájának valóságos irányvonala világosabban kibontakozhatott volna a gyakorlatban. Ennek kellő ismerete, megítélése hiányában ugyanis — akaratuk ellenére — könnyen a kormánypárti szélsőjobboldal malmára hajthatták volna a vizet, — akár a kormányt a szélsőjobboldali erők irányába való fokozott orientálódása és támaszkodása, akár pedig egy, az Imrédy-kabinetnél is szélsőjobbaldalibb új kormány esetleges hatalomra jutása útján.

Imrédy, aki ugyancsak számot vetett — ha nem is egészen ezekből a megfontolásokból kiindulva — ezekkel az eshetőségekkel, kellő politikai érzékkel — bár nem a legfinomabb formában — gyümölesztette kormánya és a maga számára a liberális polgári ellenzéknek és a NEP félliberalis-konzervatív erőinek ezt a szélsőjobboldali erők esetleges előretörésétől való megnövekedett félelmét, valamint a kormánypárt szélsőjobbszárnyának személyével és kormánya politikájával szemben korábban megnyilvánult bizalmatlanságának fokozatos feloldódását. Igaz, a képviselőházban a kormány addigi politikája folytán a két pólus között kialakult viszonylagos egyensúly, pontosabban átmenetinek tekinthető hangulati változás és megítélés a kormány politikájával szemben — amelynek

⁷³ „A benyújtott törvényjavaslat bizottsági tárgyalása egészen más vitaanyagot ölelt fel, mint amin a vita különböző érdekeltségek közt folyt közel két évtizeden keresztül . . . ezek a viták áterlelődtek főleg a liberális elveket valló ellenzéki pártok és, mint mondtam, pártunk, úgy látszik, szintén liberális gazdaságpolitikát valló tagjai részéről a javaslat egyetlen pontjára, a kisajátításra és a kártalanításra . . . ki-ki vérszékelete szerint, jogi aggályainak kifejezése mellett, vagy kétségbe vonta a kisajátítás módjának jogosságát, vagy kérte ugyanezek mellett az aggályok mellett a kisajátítás eljöttét, vagy a kártalanítás módjának és mértékének megváltoztatását, vagy a legerősebb szavakkal támadta a kormányt” (uo.).

⁷⁴ Egyes félliberalis-konzervatív, valamint liberális és polgári politikusok arra való hivatkozással tartották különösen aggályosnak az új szeszgyárak elfogadását, „. . . mert az ilyen közgazdaságilag nem helyes intézkedéseknek politikai akciók útján való alátámasztása során azután egyes kormányok esetleg olyan intézkedésekre fognak kényszerülni politikai okokból és politikai célok elérése kedvéért, amelyek az állami pénzügyekben is bizonyos kellemetlen zavarokat támaszthatnak” (Képviselőházi Napló, 20. 1.).

tulajdonképpeni alapja a kormány és a szélsőjobboldal egymás iránti közeledése, s vele ellentétben a kormánynak a félliberalis-konzervatív erőktől való fokozatos, de egyértelműnek még nem nevezhető eltávolodása — nem készítette arra az Imrédy-kormányt, hogy a helyzet adta lehetőségek kihasználásával, azaz a szélsőjobboldali veszélyre való hivatkozással kényszerítse ki a parlamentben a liberális polgári ellenzéki és félliberalis-konzervatív képviselőktől a szesz törvény elfogadását.

Nem így állt viszont a kérdés a felsőházban, ahol a kormánypárti szélsőjobboldal egyáltalán nem képviselt számottevő erőt, s így a felsőházban nem állt módjában hatásosan támogatni a kormánynak a szeszgyárak kisajátítására és kártalanításra vonatkozó javaslatát. Annál határozottabb és erélyesebb volt viszont a javaslattal szembeni ellenállás a felsőházban az ipari nagytőke, a GyOSz részéről. Ezek a társadalmi-politikai erők ugyanis, míg az alsóházban a kormánypárt fokozatosan gyengülő szárnyát képezték a NÉP erősen aktivizálódó szélsőjobboldali csoportosulásával szemben, addig a felsőházban csaknem kizárólag uralták és kezükben tartották a döntés jogát. Így a felsőházban döntő szerepet betöltő finánc tőke személyi képviselői — végszükség esetén — sokkal nagyobb eréllyel és hatásossággal szállhattak szembe és szavazhatták le a számukra előnytelen szesz törvényjavaslatot, mint az alsóházban — jóllehet itt sem törekedtek feltétlenül az ismert okok folytán a kormánnyal való nyílt szembekerülésre. Mindannak ellenére, hogy a felsőház is kerülni igyekezett a kormányzattal való nyílt és komolyabb összeütközést, a finánc tőke személyi képviselői, de különösen a GyOSz emberei a felsőházban élesen elleneztek az új szesz törvény jogerőre emelését, mivel az — adott esetben — nemcsak az agrártőkével vívott közel kétévtizedes profitharcuk kudarcát jelentette volna, hanem részükről jelentős politikai engedménynek is számított volna a kormánypárti szélsőjobboldal felé. Sőt, ebben az értelemben bizonyos mérvű politikai vereséget is jelentett volna számukra, mivel az államnak a gazdasági, s részben a tulajdonjogi kérdésekbe történt ilyen irányú és mérvű beavatkozása, lényegét tekintve a kormánypárton belüli és kívüli szélsőjobboldali erők gazdaságpolitikai elveinek és belpolitikai törekvéseinek — ha csak részbeni — érvényesítését és kielégítését jelentette volna a magyar finánc tőkés elemek közgazdasági és politikai felfogásával szemben. Éppen ezért a felsőházban helyetfoglaló finánc tőkés körök az állami beavatkozásnak ezt a meglehetősen éles — hazai viszonylatban minden korábbit túlhaladó — megnyilatkozási formáját mindenekelőtt politikai okokból kifogásolták és elleneztek, — s a felsőházi tagok közül többen az Imrédy-kormány szeszgyedárúsági törvényjavaslatában szélsőjobbirányú belpolitikai célzatosságot láttak.

A kormány és a GyOSz képviselői közötti véleménykülönbség a felsőházban az ipari szeszgyárak kisajátítása kérdésében — szokatlan módon, s hozzátehetjük, hogy talán a GyOSz által sem akart mértékben — olyannyira kieleződött, hogy a felsőház 1938. július 1-i egyesített bizottsági ülésén a törvényjavaslattal kapcsolatos vita csaknem teljes egészében belpolitikai síkra tolódott át,⁷⁵

⁷⁵ „A bizottság ülésén nem is annyira a szesz törvény gazdasági vonatkozását és szükségességét vitatták, hanem módszereit, és különösen kiemelték azt, hogy ha már kisajátításra kerül egy objektum, akkor hiba teljesen negligálni az érvényben volt kisajátítási törvényt... A bizottságban ezt aggályosnak tartották... — mivel a GyOSz képviselőinek véleménye szerint (az új szesz törvényjavaslatban — T. K.)...nem kártérítésről van szó, hanem tulajdonképpen vagyonek Kobzáról.” (BM. Nb. 1. do. 217. l. — Fellner Alfréd gyárparos népbírósi tanúvallomásától.)

s lényegében bizalmi válsággá fajult. A GyOSz emberei ugyanis gazdasági diktatúrára való törekvéssel vádolták meg a kormányt és személy szerint Imrédyt⁷⁶ a szesztörvényjavaslatban foglaltak miatt, s „a felsőházban... a bizottsági ülésen leszavazták ezt a törvényjavaslatot”.⁷⁸ Tulajdonképpen ez volt Imrédy és kabinetjének első nyílt és komolyabb összeütközése, szembekerülése a törvényhozással, pontosabban a magyar fináncetöke legfőbb személyi képviselőivel.

Imrédy „...annyira exponálta ezt a törvényt, hogy a leszavazása nagy konsternációt keltett a kormány berkeiben”.⁷⁸ Felocsudva azonban a megdöbbenés, a pillanatnyi zavartság állapotából, Imrédy a felsőház egyesített bizottságának eme elutasító döntésére — mintegy ultimátumszerűen — gyors ellenakcióval válaszolt a felsőház tagjai felé. Imrédy ugyanis „...nem tudom, ki révén, érintkezésbe lépett — ez köztudomású — a felsőház több prominens tagjával és közölte azt az álláspontját, ha a felsőház plénuma ugyancsak leszavazná ezt a törvényjavaslatot, akkor ő éppen a törvény exponáltsága folytán kénytelen lenne lemondani, ezt káosz követné és attól lehetne tartani, hogy jobboldali radikális csoportok veszik át a hatalmat. Ez a presszió hatott, de azok, akik a felsőház bizottságában foglaltak helyet, nem mentek el az ülésre, nehogy saját magukat dezavualják, és az így menedzselt felsőház a presszió hatása alatt megszavazta a törvényt”⁷⁹ 1938. július 6-án a felsőház 73. ülésén.

Imrédynek tehát — míg az alsóházban viszonylag simán és könnyűszerrel, addig — a felsőházban nehezen, a felsőházi tagság többségével szemben alkalmazott meglehetősen durva politikai presszió kockázatos eszközének igénybevételével sikerült csak kierőszakolnia az új szesztörvény elfogadását — olymódon, hogy a félliberális-konzervatív erőkkel szemben a kormánypárton belüli és kívüli szélsőjobboldali erők hatalomra törő ambícióit játszotta ki. Illetve a felsőházi tagok nagy részének a szélsőjobboldaltól való félelmét használta fel saját álláspontja erőszakos elfogadtatására — ezáltal kényszerítve meghátrálásra a felsőház szemétkedő tagjait. Imrédynek ez a — hozzátehetjük, hogy a kormányzat szempontjából is nem kis kockázattal járó — vállalkozása így, végeredményben sikerrel zárult, amiben a motorikus erő szerepét nem bizonyos gazdasági megfontolások, hanem alapvetően az a politikai célzatosság töltötte be — kimondva, vagy kimondatlanul is —, amely Imrédy és kabinetje részéről a kormánypárti szélsőjobboldal szimpátiájának és támogatásának elnyerésére irányult. „Így

⁷⁶ Imrédyt különben már korábban is — annakidején, mint közgazdasági minisztert — vád érte amiatt, hogy tervezett, illetve foganatosított közgazdasági intézkedéseivel gazdasági diktatúrára törekszik. Ilyen értelmű megnyilatkozás hangzott el pl. az áralakulás hatályosabb ellenőrzéséről és árkormánybiztosság felállításáról szóló rendelettervezet vitája során (1938. ápr. 8-án), a 33-as bizottság 96. ülésén, amikor egyes bizottsági tagok a vitára bocsátott tervezetet úgy értékelték, mint amely a gazdasági diktatúra irányában hat. Imrédy közgazdasági miniszter — bár visszautasította azt a vádat, mintha ő és a kormány gazdasági diktatúrára törekednék — e bizottsági ülésen szilárdan kitartott azon nézete mellett, hogy az árszabályozás központosítására és a központi árelenőrzésre feltétlenül szükség van — mindenképp a győri program sikeres megvalósítása érdekében. Ezt a kérdést Imrédy az „irányított gazdálkodás” részemeként említette, s e gazdálkodási rendszerre való törekvést általános világtendenciaként jellemezte. A magyar fináncetöke képviselőinek nagy többsége azonban ellenezte az „irányított” gazdálkodás szélesebb körű elterjesztését, s emiatt illették Imrédyt a gazdasági diktatúrára való törekvés vádjával a 33-as bizottság említett ülésén. (O. L. 33-as OB 96. ülése. 20. köt.)

⁷⁷ BM. Nb. 1. do., 247. l. Fellner Alfréd gyáriláros népbírósi tanúvallomásából.

⁷⁸ Uo.

⁷⁹ Uo.

látott napvilágot ez a törvény — mondotta népbírószági tanúvallomásában Fellner Alfréd gyáriparos —, amelyre azt mondhatnám, hogy politikai ideológiának volt a szüleménye, hiszen maga az a tény, hogy Turavölgyi Albertre, a (későbbi — T. K.) hírhedt Szálasi-kormánybiztosra bízták a szerkesztését és ő is volt a pénzügyminiszter tanácsadója ebben az ügyben, azt hiszem eléggé rámutat arra, hogy itt nem a gazdasági megfontolás volt a törvényjavaslat elsőrendű forrása, hanem egy politikai népszerűsítés a jobboldal felé.”⁸⁰

Imrédy az új szesz-törvénnyel — s azon belül, mint a legkritikusabbal, az ipari szeszgyárak kisajátításával és kártalanításával — kapcsolatban tanúsított határozott, sőt erőszakos magatartásával, s a felsőházi tagságnak e nem lényegtelen kérdésben kikényszerített meghátrálásával kétségkívül elérte azon belpolitikai célját, hogy a már megindult folyamatot tovább erősítve, mindjobban eloszlassa — ha még nem is teljesen — a kormánypárti szélsőjobboldal személye iránti addigi bizalmatlanságát, s végleg megnyerje ezen erőket kormánya és politikájának támogatására. Ugyanakkor a másik oldalon szükekszerűen elkerülhetetlenül jelentkezett Imrédy eme meglehetősen kockázatos vállalkozásának a kormányzat szempontjából negatív következménye is, azaz a félliberalis-konzervatív erők feltétlen bizalmának megingása és továbbgyengülése Imrédyvel és kormánya jövőbeni politikájával szemben. Ha átmenetileg — éppen a „radikális” szélsőjobboldali erőktől való félelmükben — nem is jutottak el addig a kritikus pontig, hogy a szesz-törvénynek felsőházi bizottságban történt leszavazása s az annak folytán előállt bizalmi válságot az Imrédy-kormánnyal szembeni szakításig vigyék, — az „alkotmányos” — ellenforradalmi félliberalis-konzervatív erőknek és az Imrédy-kormánynak ez az első komolyabb incidense nem tűnt el nyomtalanul a magyar belpolitikai élet légköréből.

*

Miközben a felsőház és a kormány között a szesz-törvényjavaslattal kapcsolatos vita, véleménykülönbség szinte a forrpontig hevült, az egyes minisztériumokban befejezéshez közeledtek azoknak az újabb törvényjavaslatoknak és rendelettervezeteknek a részletes előkészítő munkálatai, amelyekről Imrédy már korábban, a tiszántúli gazdanagygyűlésen mondott beszédében is említést tett. Ezt követően Imrédy — alig egy héttel debreceni beszéde után — ismét nyilatkozott e kérdésben. A minisztertanács július 2-i ülésén ugyanis Imrédy bejelentette, hogy augusztus 10-től sorozatos minisztertanács-i ülésekre kerül sor, amelyeken mindazokat a „sürgős” megoldást igénylő kérdéseket kívánják megvitatni — szám szerint mintegy ötvenet —, amelyek a kormány őszi munkaprogramjának az alapját képezik majd.⁸¹ Imrédy ugyancsak ezen a minisztertanács-i ülésen közölte, hogy az előkészítés alatt lévő javaslatokat a minisztertanácsban történt megvitatásuk után az október végén összeülő országgyűlés elé kívánja terjeszteni. A készülő javaslatokat és rendeleteket az egyes szakminiszterek a minisztertanács július 11-i ülésén előzetesen ismertették,⁸² amelyet a minisztertanács jóváhagyólag tudomásul vett — részletes megtárgyalásukra azonban — a terveknek megfelelően — csak az augusztusi sorozatos minisztertanács-i üléseken került sor.

⁸⁰ Uo.

⁸¹ OL. MT. iratok, 97. csomó, 47. pont.

⁸² OL. MT. iratok, 97. csomó, 38. pont.

Imrédy tehát — miután a felsőházban meglehetősen drasztikus módszerrel kikényszerítette az új szesz törvény elfogadását — közvetlenül is napirendre tűzte azoknak a „sürgős” és „halasztást nem tűrő” feladatoknak az intézményes „megoldását”, amelyeknek segítségével „csapást” akart mérni a mindinkább „radikalizálódó” nyilas-hungarista mozgalomra, miközben már alapvetően a keresztény „történelmi” magyar középosztály törekvéseit leginkább kifejező — azon belül is elsősorban a közép- és újbурzsoá rétegek törekvéseit tükröző — saját szélsőjobbirányú belpolitikai koncepcióját kívánta teljes sikerre vinni, — akár az őt kormányelnöki székbe juttató félliberális-konzervatív erők akarata és tiltakozása ellenére is.

Imrédynek ezt az egyre jobban érlelődő s nyíltan is mindinkább kifejezésre jutó szándékát kormányának, s személy szerint ő magának időnként az alsó-, de különösen a felsőházban eddig észlelt — enyhébb vagy élesebb — összeütközései a félliberális-konzervatív erőkkel már kitapinthatóan érzékeltették, — főleg június utolsó és július első napjaiban.

Ebben a vonatkozásban újabb, s most már lényegében átfogó belpolitikai programjellegű lépésnek volt tekinthető Imrédy részéről a több mint félszáz törvényhozási és intézkedési tervezetet magábfoglaló munkaprogramnak a július 2-i minisztertanácson történt hivatalos bejelentése. Ez a munkaprogram már több vonatkozásban túllépte a májusban deklarált kormányprogramban, majd pedig az Imrédy tisztántúli beszédében foglaltakat, — főleg a körvonalazott feladatok módszerbeni megoldása kérdésében, de bizonyos szempontból tartalmi tekintetben is, már csaknem teljes egészében magán viselve a kormánypárti szélsőjobboldali törekvéseinek, politikai arculatának bélyegét.

Az Imrédy-kormány belpolitikájának ez a, bár még mindig mérsékeltnek mondható, de szisztematikus szélsőjobbirányú tendenciája, amely főleg július első felétől — időnként — már nyíltan is a felszínre tört, szeptember első napjaitól kezdve végleg állandósult.

Az Imrédy-kormány belpolitikájában ez az 1938 július elejétől mindinkább állandósult — bár még most is „mérsékeltten” jelentkező — szélsőjobboldali tendenciával egyidejűleg erősödött a nyilas-hungarista mozgalom és vezetőivel szembeni „határozottság” és „erőskezőség” is a kormányzat részéről. Az Imrédy-kormánynak ez a „határozott” és „erőskező” fellépése a nyár folyamán, a mind veszélyesebbé váló nyilas-hungarista mozgalommal és vezéralakjaival szemben, kétségkívül imponált és megnyugtatóan hatott mind a félliberális-konzervatív erőkre, mind pedig a liberális polgári és szociáldemokrata ellenzékre. De ez sem tudta feledtetni e politikai körökkel azt az időnként már most is fel-felbukkanó pressziót, amelyet Imrédy a félliberális-konzervatív erőkkel szemben alkalmazni próbált, hogy saját akaratát rájuk kényszerítse a törvényhozásban. Sőt, a kormány ötvenegy kérdés — főleg szociális és belpolitikai természetű, valamint a fegyverkezés és hadseregfejlesztés további meggyorsításával összefüggő — „sürgős” rendezését magábfoglaló munkaprogramjának július 2-i tervezete tovább fokozta az Imrédy-kormány politikája iránti aggodalom légkörének kibontakozását, — nemcsak a polgári liberális és szociáldemokrata ellenzék, hanem a felsőházi tagság, valamint a kormánypárt parlamenti frakciójának félliberális-konzervatív erőinek körében is.

Ilyen és hasonló természetű okok miatt az Imrédy-kormányzat és a magyar ellenforradalmi rendszer törvényhozásának mind nagyobb része — mindenekelőtt a felsőházi tagság — közt időnként felvillanó bizalmi feszültség 1938 nyarán, egy csírájában érlelődő belpolitikai válságot megelőző „szélcsendes”, de

egyre füllesztőbb légkörű periódusának elektromos kisülései voltak, amelyek különösen 1938 szeptemberétől a nemzetközi és a belső tényezők hatására egyre sűrűsödtek és mind élesebbé váltak. S végső fokon, bár bizonyos „enyhülésekkel” és kitérőkkel pár hónap leforgása alatt, Imrédy és kabinetjének időleges, majd végleges bukásához vezettek.

K. TUROCI

ПОПЫТКИ ПРАВИТЕЛЬСТВА ИМРЕДИ ЛЕТОМ 1938 Г. СОЗДАТЬ РЕАКЦИОННОЕ НАЦИОНАЛЬНОЕ ЕДИНСТВО

Резюме

Характерной чертой деятельности правительства Имреди, пришедшего к власти в мае 1938 г., в первые полутора месяцев было создание «законов порядка» и «больших законов». Главной целью этой серии законов было готовить «возобновление» венгерской контрреволюционной фашистской системы, приравнивая при этом к господствующему «европейскому духу времени». Ради осуществления этой цели Имреди, стремится к «обработке общественного мнения и создания реакционного национального единства, с помощью которых надеется достичь своих крайне парвых внутривполитических и территориальных-ревизионистских международных устремлений, т. е. «возобновление» контрреволюционной фашистской системы. В этом отношении конец июня 1938 г. знаменует собой новый фазис деятельности правительства.

С точки зрения стремления Имреди к созданию реакционного национального единства играет важную роль с одной стороны, речь премьерминистра 26 июня в г. Дебрецен и связанные с ней шаги правительства, характерные помимо обычных лозунгов христианской правой политики необычайно смелыми демагогическими приемами (обещание земельной реформы, лучших условий труда и жизни) — этим стремясь привлечь на сторону правительства и поставить за его программой средние и нижние слои венгерского общества, в первую очередь крестьянские массы; с другой стороны, созданием законов о реформе эмиссионного банка и об исключительной государственной монополии производства спирта Имреди старался создать внутри господствующих классов более равномерное распределение материального бремени и дохода, чтобы уменьшить противоречия между отдельными слоями правящих классов и создать таким образом более надежные условия внутри них для создания реакционного национального единства.

Часть кандидатской диссертации автора, публикуемая в журнале, показывает главные периоды и методы правительства Имреди, а также реагирование на них общественных классов и слоев в период с июня по июль 1938 г., целью которых является создание реакционного национального единства, покоящегося на классовом мире.

K. TURÓCZI

LES TENTATIVES DU GOUVERNEMENT IMRÉDY EN ÉTÉ 1938 POUR CRÉER UNE UNITÉ NATIONALE RÉACTIONNAIRE

Résumé

Le caractéristique principal de l'activité du gouvernement Imrédy, arrivé au pouvoir au mai 1938, pendant les premières six semaines de son office était la proposition des «lois d'ordre» et des «grandes lois». Cette série de législation avait pour but de préparer, avant tout, le „renouvellement” du système fasciste contre-révolutionnaire hongrois conformément à «l'esprit européen de l'époque» dominant. Pour atteindre ce but Imrédy s'efforce de gagner l'opinion publique et de créer l'unité nationale réactionnaire, à l'aide desquelles il espère d'exécuter son programme de tendance d'extrême-droite dans le domaine de la politique intérieure ainsi que ses aspirations comportant la révision des clauses territoriales du Traité de Trianon dans le domaine de la poli-

tique internationale, c'est-à-dire le «renouveau» du système fasciste contre-révolutionnaire. Dans ce rapport la fin du juin 1938 indique le commencement d'une nouvelle phase de l'activité gouvernementale.

En ce qui concerne l'effort d'Imrédy pour créer l'unité nationale réactionnaire, il faut souligner l'importance du discours du premier ministre tenu à Debrecen au 26 juin 1938 et les mesures entreprises par le gouvernement à l'issue de celui-ci. Outre la répétition usuelle des slogans de la politique chrétienne de droite, elles sont caractérisées par un recours d'une audace insolite aux moyens de démagogie sociale, promettant de la réforme agraire et des meilleures conditions de travail et de vie. C'est ainsi qu'il a essayé de rassembler les classes inférieures et moyennes, surtout les masses paysannes pour l'appui de la politique gouvernementale. Par sa législation sur la réforme de la banque d'émission et la création du monopole de l'Etat de l'alcool Imrédy a voulu faciliter une répartition «plus proportionnelle» des charges et des revenus entre les différentes participations de capitaux et de couches au sein de la classe dirigeante, pour réduire de cette façon les antagonismes de couches dans l'intérieur des classes dirigeantes et assurer des conditions plus favorables en vue de la création de l'unité nationale réactionnaire en dedans de ces classes.

La partie de la dissertation de candidature de l'auteur, publiée dans notre revue, présente les étapes, moyens et méthodes principales du gouvernement Imrédy, ainsi que les réactions des différentes forces socio-politiques à celles-ci pendant les mois de juin et juillet 1938. Cette politique affichait la création d'une unité nationale réactionnaire fondée sur une «paix sociale».